

Zomerschool 2017

CARTESIUS
MUSEUM
VOOR STEDELIJKE
DYNAMIEK EN
VERNIEUWENDE
SAMENWERKING

Versie 04 - digitaal en print

DE SAMENWERKPLAATS

Samenwerking door crossovers met
kunst en cultuur

19 t/m 23 juni 2017 – REFLECTIEVERSLAG

Samenstelling **Giep Hagoort** en **Erik Uitenbogaard**

VERSLAG

Cartesius Museum Utrecht

Zomerschool 2017

DE SAMENWERKPLAATS

Samenwerking door crossovers met kunst en cultuur

19 t/m 23 juni 2017
Voor professionals in samenwerking

Deze Zomerschool is een samenwerking met ucooperate.eu, de Amsterdam School of Management (ASOM) en Via Traiectum met participatie door Rabobank Utrecht, Economic Board Utrecht, Crossover Creativity HKU, Schakelklassen HU, UU/USBO, SMart.be en SMart.nl - cultureel en creatief ondernemerschap, Initiatievenfonds gemeente Utrecht, Provincie Utrecht, Robot Love, Casco, SBP, SWK Creatieve huisvesting, D66, De Werkspoorkathedraal, Hogeschool Zuyd Creative Cities, Stichting Mijn wijk, jouw wijk e.a.

Kennis delen, ervaringen uitwisselen en werken aan innovatieve concepten vanuit kunst, cultuur en creativiteit.
Een DIY/DIT programma.

Meer informatie: www.cartesiusmuseum.nl
Contact: zomerschool@cartesiusmuseum.nl
Of bel met Erik Uitenbogaard: **0615633552**

De Samenwerkplaats is georganiseerd door het Cartesius Museum en volgde op **De Kracht van Doen** (2014), conferentie **COOPERATE!** (2014), **ucooperate.eu** (2015) boek **Actieve Stedeling**, **Seminar Crossovers**, boek **Cooperate. The Creative Normal** (2016).

Inhoudsopgave

1. **Waarom de CAMU Zomerschool 2017 - De Samenwerkplaats** – 1
 2. **Plaatsbepaling en Perspectief: Initiatieven en nieuwe zoektochten - Dag 1** – 2
 3. **Crossovers en creativiteit: Loslaten én verbinden** – Dag 2 – 5
 4. **Kennis delen in de driehoek Kunst, onroerend goed en gemeentelijk beleid - Dag 3** – 7
 5. **Stad-Plattelend 2.0, Dag 3, middag – rondetafel 1** – 9
 6. **Vluchtelingenwerk en samenwerking Dag 3, middag – rondetafel 2** – 10
 7. **Partnership for Food – Dag 4** – 11
 8. **Artistieke interventies en crossovers - Dag 5** – 14
 9. **Observaties op weg naar de toekomst van samenwerking** – 16
- Epiloog** – 18
Van de leestafel – 18
Colofon – 20

Boxen:

- Box 1 **sQuare** – 3
 Box 2 **Casco Art Institute: Working for the Commons** – 4
 Box 3 **Robot Lovers** – 6
 Box 4 **Hearing Gemeentelijk beleid en samenwerking** – 10
 Box 5 **Food Safari's** – 13
 Box 6 **Waldeckpark Maastricht** – 15
 Box 7 **Meer over artistieke interventies** – 16
 Box 8 **EBU seminar Slimme Steden** – 17

1. **Waarom de CAMU Zomerschool 2017 - De Samenwerkplaats**

Het Cartesius Museum viert in 2017 zijn eerste lustrum. Vanaf de oprichting in 2012 hebben het museum en zijn conservatoren zich ingezet om een vernieuwende samenwerking te realiseren in de post-industriële, creatieve context van het Utrechtse Werkspoorkwartier. De uitvalbasis werd gevormd door de monumentale Werkspoorkathedraal waar zo'n 50 jaar geleden treinen, wagons en spoorbruggen werden gebouwd. In 2014 kwam de Werkspoorkathedraal in handen van de Utrechtse vastgoed-ondernemer Bob Scherrenberg, die het gebouw als creatieve hotspot verder uitbouwde. Het Cartesius Museum vervolgde zijn weg als nomadisch museum – naar een suggestie van conservator Hans Mommaas, thans directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving – en ontwikkelde nieuwe ervaringen en kennis over stedelijke dynamiek en vernieuwende samenwerking op verschillende plaatsen binnen en buiten Utrecht. De collectie is te vinden op de website van het museum www.cartesiusmuseum.org.

Een aantal verdiepende events over thema's die de steden specifiek maar ook de samenleving als geheel treffen, hebben ten grondslag gelegen aan het idee van een meerdaagse Zomerschool over crossovers in 2017. Thema's als:

- het vernieuwende ambacht;
- het schoollokaal van de toekomst;
- de input van creatief professionals bij innovatieprocessen;
- gebiedsontwikkeling richting een creatieve en duurzame samenleving;
- Utrechts als verzameling zwermen.

Concreet: een speciale vijfdaagse zomerschool in de vorm van een *Samenwerkplaats*.

Het Cartesius Museum meent dat op deze wijze kan worden bijgedragen aan de claim dat Utrecht de samenwerkingshoofdstad van Nederland kan zijn, als inspirerend voorbeeld voor andere steden.

Met de partners Economic Board Utrecht, HKU University of the Arts Utrecht, Provincie Utrecht, Rabobank Utrecht, SMart.be en SWK030 Creatieve huisvesting is het concept van de Samenwerkplaats verder vormgegeven waarbij de partners een dag(deel) inhoudelijk en financieel voor hun rekening hebben genomen door een zogenaamde adoptieconstructie.

Voor de inhoudelijke fundering van de Zomerschool zijn twee publicaties als leidraad genomen:

- **Actieve Stedeling, een zoektocht naar de stad als samenwerkplaats**, samengesteld door Erik Uitenbogaard en Rob Stolte (2015). Het boek is een momentopname van de transitie van het Werkspoorkwartier naar creatieve bottom-up-initiatieven een belangrijke bijdrage hebben geleverd, vanuit

burgers, bedrijven en ateliers, vaak met steun van overheden, fondsen en kennisinstellingen.

- **Cooperate. The Creative Normal**, geredigeerd door Giep Hagoort (2016), met bijdragen van zeventien, voornamelijk Utrechtse schrijvers, die verslag doen van hun samenwerkingservaringen met als context onderzoek, onderwijs, beleid en praktijk. Het boek volgt op een succesvolle werkconferentie *Cooperate!* die in 2014 in Utrecht is gehouden en waar ruim 100 deelnemers hun eigen ervaringen en inzichten konden verdiepen. Het verslag is terug te vinden op de in 2015 gelanceerde website www.ucooperate.eu. Bij al deze activiteiten speelde het Cartesius Museum een actieve, vaak initiërende rol.

In dit reflectieverslag kijken we terug op de voor ons belangrijke momenten van de Zomerschool 2017. Dit doen we om bij te dragen aan het vergroten van ons gezamenlijk professioneel handelingsrepertoire. Wat hebben we geleerd en wat zijn belangrijke inzichten die het toekomstig denken en doen van samenwerkingspartners positief kunnen beïnvloeden? Dit betreft het Cartesius Museum zelf, de adoptiepartners, de ondersteunende organisaties en last but not least alle deelnemers aan de Zomerschool. Door deze opzet van het reflectieverslag kunnen alle deelnemers kennis nemen van de resultaten ook als ze niet alle bijeenkomsten hebben bijgewoond. Een conceptversie van het verslag is voorgelegd aan de inleiders en actief betrokkenen. Hun reacties zijn verwerkt in de definitieve versie.

Uit reacties bleek dat de De Samenwerkplaats als zomerschool een groot succes is geweest. Enkele reacties uit de email: *'Ik heb de deelname als heel inspirerend ervaren, veel interessante mensen ontmoet en nieuwe inzichten opgedaan over cross-disciplinaire samenwerking.'* *'Ik vond het een feestje om iedereen te beluisteren, te bezien en te ontmoeten.'* *'Dank voor jullie inspirerende bijeenkomst. Mooi om op deze manier de samenwerking in de stad te bevorderen.'* *'We hebben heel erg genoten en het was goed georganiseerd.'* *'De uitwisseling was heel inspirerend!'* *'Ik vond het fan-tas-tisch! Goed werk van iedereen en extra credits voor de (aan)stichters. Ik ben geïnspireerd en geactiveerd.'*

Dit succes delen we graag met de lezer en zeggen alle betrokkenen grote dank voor de genoten samenwerking.

On behalf of Cartesius Museum and the entire crew, we do like to thank you for joining us on this trip and we are looking forward to seeing you on board again in the near future. Have a nice stay!

Erik Uitenbogaard, *hoofdconservator*
Giep Hagoort, *conservator cultureel ondernemerschap*

Nota Bene

Dit reflectieverslag laat zich goed lezen in combinatie met de reader (63 bladzijden) die speciaal voor de zomerschool is uitgebracht. Deze reader is gratis te downloaden via de link <http://www.cartesiusmuseum.org/Zomerschool2017>. Hier zijn ook de presentaties van de diverse sprekers te vinden evenals de aftermovie.

2. Plaatsbepaling en Perspectief: Initiatieven en nieuwe zoektochten Dag 1

(19 juni 2017)

**Lokatie: Werkspookkathedraal,
Adoptie: Cartesius Museum University, middag:
SMart.be**

Action Learning door bewoners, studenten en docenten

In een stedelijke dynamiek vervullen initiatieven een sleutelrol. Onbekende gebieden worden verkend en met vertrouwde en/of nieuwe partners worden zoektochten opgezet. De literatuur is rijk aan checklists en faseringsmodellen maar de concrete kennis omtrent deze zoektochten is schaars.

Een meerpartijen project, dat in de Utrechtse wijk Overvecht sociaal ondernemerschap stimuleert, laat zien dat dit soort partnerschappen van de betrokkenen een eigen ondernemendheid, een toegespitste bottom-up aanpak en onderzoeksnieuwsgierigheid verlangt. De universitaire studenten die aan het project meedoen zijn in de eerste plaats deelnemer in een action research setting waarbij de docent de titel draagt van *teachpreneur*, bedacht door de betrokken docent-onderzoeker **Peter Linde**.

De zoektocht is hoe de wijk verrijkt kan worden met bedrijfjes op basis van sociaal ondernemerschap waarbij de bewoners een actieve rol vervullen. De vernieuwende uitdaging is hoe creatieve interventies het veranderingsproces positief kunnen beïnvloeden. In de nabije toekomst zullen kunststudenten van de HKU ook deelnemen aan het project.

Peter: We zijn naar Overvecht gegaan om gedurende een aantal jaren in de wijk samen met Overvechters en andere lokale stakeholders het verschil te maken. Studenten zijn sociaal ondernemers in wording en ontwikkelen en toetsen in die hoedanigheid prototypes van sociaal wijkondernemingen; wijkbewoners zijn mede eigenaar van het idee en ontwikkelen de uitkomsten door naar werkende wijkbedrijven. Actieren en Actie onderzoek zijn key in dit proces van leren en ontwikkelen (zie voor concrete resultaten www.learninglabovervecht.nl).

Door deze ervaringen zal volgens Peter ook het klassieke onderwijssysteem veranderen. Het curriculum moet worden opengeboken om de action learning praktijk op brede schaal mogelijk te maken. Bewoners, studenten en docenten maken zo deel uit van een breder transitieproces.

Let wel: de positie van de gemeente is nog voorwerp van onderzoek: van de rug toekeren (bureaucratisch, remmend werken, interne verdeeldheid, "wat schieten we ermee op") tot een faciliterend partnerschap (meedenkend, budget vrijmakend, kennis delend, mede-eigenaarschap). Hier moet de actieve dialoog met beleidsambtenaren nog van de grond komen.

Creatieve ondernemers ontwikkelen zich in een zwerm

Een Zwolse onderwijsinstelling neemt in 2012 een initiatief: het bestemmen van een gebouw voor de creatieve industrie waar creatief ondernemers samen met studenten werken aan vernieuwende beroepspraktijken, als start-up of in een gevestigd bedrijf. De zoektocht wordt ingezet door de nieuwe *Creatieve Coöperatie*. Top-down wordt een BV gevormd en er komt een stichting met een eigen directeur. De opdracht: vorm een community van huurders/creatief ondernemers en studenten die met elkaar de nieuwe organisatie profiel en betekenis geven voor maatschappelijke instellingen, bedrijven en overheden. Zo'n vijftig ondernemers vinden daar hun plek. Als je niet wilt bijdragen aan de gezamenlijke ambitie, voel je al gauw dat je maar beter kunt vertrekken. Free riders bedreigen namelijk deze ambitie. Kernmerkend voor de creatieve gemeenschap is het intern werken in zwermen. Nieuwe projecten, klussen aan het gebouw en huisevenementen zijn het product van deze zwermen. Je kunt je actief aansluiten, je bent soms trekker of je wilt gewoon meewerken. Uniek is de afspraak om intern af te rekenen op een uniform tarief van € 50,00 per uur, ongeacht ervaring of discipline. Extern geldt het tarief dat de creatief ondernemer zelf wenst te realiseren.

Eefke Meijerink vertrekt als pionierend directeur van de coöperatie en reflecteert op haar ervaringen. Het eigenaarschap is een issue: van de community, van de werkwijze en van het leiderschap. Naast het zo duidelijk mogelijk aangeven van ieders rol is het ook van belang dat de leden van de community je weten te vinden voor een persoonlijk gesprek, voor bemiddeling of voor het verkrijgen van een opdracht. Wat goed doordacht moet zijn, zijn de externe relaties. Intern hebben de relaties een creatieve, informele stemmel maar extern gaat het om duidelijke plannen, structuren, afspraken en soms hiërarchie. Als directeur ben je voortdurend bezig om hier een balans in te vinden.

Het complete verhaal van Eefke Meijerink, opgetekend door Giep Hagoort, is te vinden op de website van het Cartesius Museum via http://www.cartesiusmuseum.org/Sub/Zomerschool2017_Downloads.html

Zwolle is met zijn zwermen een unieke case, zowel wat de start betreft als de latere vormgeving. De les is dat de dynamiek van zo'n plek gevormd wordt door:

- de collectieve ambitie;
- de eigenheid van de individuele creatief ondernemer (en studenten);
- de interne infrastructuur;
- de samenwerkkultuur;
- de verschillende vormen van leiderschap.

Permanent onderhoud - ook richting toekomst - is daarbij een vanzelfsprekende opdracht voor alle betrokkenen.

Box 1 – sSquare

sSquare is een initiatief van het Proctoraat Creatief Vakmanschap van het ROC van Amsterdam, MBO College Zuid. Vera de Jong, deelnemer aan de Zomerschool en vanuit haar bedrijf Urban Connectors projectmanager bij sSquare, heeft gevraagd deze pilot - die onder meer als partners

kennen de Gemeente Amsterdam, Economic Board Amsterdam en het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie – te presenteren aan haar mede-deelnemers. sSquare is ontstaan in Amsterdam. Kenmerkend is dat sSquare in een stedelijke community functioneert.

sSquare is een professionele leer-en werkomgeving voor New Creatives (ondernemende creatieve makers, MBO). Via sSquare houden zij zichzelf continue up-to-date binnen de snel veranderende creatieve ZPP praktijk, waarin nieuwe manieren van werken, netwerken, professionaliseren en ondernemen centraal staan. sSquare zal een plek zijn waar New Creatives door 'peers' en experts uit diverse vakgebieden worden uitgerust met actuele kennis van het creatieve werkveld. Kwaliteit, leren door te doen en peer-learning staan hierbij centraal. Bovendien vormt sSquare een netwerk waarbinnen opdrachtgevers worden gekoppeld aan een geselecteerde pool van nieuw creatief talent. Sinds januari 2017 werkt een groep van twintig professionals aan de ontwikkeling van sSquare. Deze groep bestaat uit onderwijsprofessionals, alumni vanuit creatieve mbo-opleidingen, ontwerpers geselecteerd door het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en business strategen. In september 2017 gaat sSquare van start. De officiële lancering vindt in maart 2018 plaats.

www.square.amsterdam

Hoe collectief moet je zijn?

Landelijk telt Nederland zo'n kleine 1 miljoen ZZP'ers. Voor de culturele dienstverlening inclusief ICT en sport geldt een getal van ruim 110.000 ZZP'ers. Nederland lijkt voorop te lopen met de flexibilisering van de arbeid. Wetgeving betreffende de regulering van flexwerk wacht op een definitieve aanpak. Centraal staat de ondernemende zelfstandige, al dan niet gedwongen door het verlies van en/of gebrek aan regulier werk.

En bedenkt **Louis Volont**, onderzoeker aan de Universiteit van Antwerpen: 47% van de ZZP'ers wordt niet betaald voor zijn of haar voorbereidend werk en 72% van de zelfstandige kunstenaars wordt niet betaald voor een expositie. Kortom: is de creatieve ZZP'er vrij of vogelvrij? Even terzijde: weten we waar het woord Freelancer vandaan komt? Louis: In de Middeleeuwen verhuurde een vrije soldaat zich met een eigen lans (speer) aan de landheer die het meest betaalde. De freelancer als huurling.

In de biotoop van de freelancer, zoals Louis deze schetst, gaat het om vier ontwikkelingsruimten:

- Domestiek
- Peers
- Markt
- Civiel.

Uit zijn onderzoek komt naar voren dat vanwege het neo-liberale denken de markt een dominante positie heeft gekregen ten opzichte van de andere ruimten. Om recht te doen aan de creativiteit van kunstenaars en ontwerpers zal met name de vierde, civiele ruimte in betekenis en omvang moeten toenemen en de markt als overheersende dominantie moeten verminderen.

Vanouds kent de Nederlandse culturele sector de 'artistenregeling' die de optredende muzikant be-

schermde tegen sociale willekeur. Maar de in aantal toenemende creatief freelancers ontvangen bij aanvang nauwelijks een vergoeding en moeten genoeg nemen met een laag tarief bij uitvoering. Wel geniet deze freelancer belastingfaciliteiten.

In België wordt vanuit het particuliere veld de positie van de creatief ondernemer stevig aangepakt. Annelies De Brabandere, projectverantwoordelijke bij SMart België, legt uit. SMart is een Europese coöperatie (naast 8 Europese landen ook actief in Nederland) van en voor mensen die op freelance basis werken onder een loontrekkende statuut. Wij positioneren ons in de sociale economie en zijn een alternatief voor individueel ondernemerschap. SMart heeft een platform ontwikkeld dat freelancers op administratief vlak ondersteunt zodat ze op een veilige manier kunnen factureren. De werkomstandigheden vallen bij hen vaak buiten het klassieke kader van de loontrekkende: facturatie aan verschillende klanten, variabele inkomsten, projecten van korte tot (middel)lange duur, etc. Rekening houdend met die specifieke kenmerken van de arbeidsomstandigheden, heeft SMart verschillende tools uitgewerkt: de 'contracten' en de 'activiteit'. Freelancers kunnen gebruik maken van onze diensten door venoot te worden van de coöperatie door middel van de aankoop van een jaarlijks aandeel van 30 euro. Daarnaast vragen wij een werkingskost van 6,5% op het te factureren bedrag, exclusief btw. Op de dagen dat je aan het werkt bent, ben je verzekerd tegen arbeidsongevallen en burgerlijke aansprakelijkheid. De verzekering arbeidsongevallen breiden we uit naar ongevallen in de privé-sfeer, zodat je ook gedekt bent tijdens de voorbereiding van het werk, bij repetities, op rustdagen op tournee, in je atelier, etc. SMart Business Mobility verzekert tijdens professionele opdrachten in het buitenland. Deze bijstand is 7 dagen 24 uur beschikbaar. Door het loongarantiefonds ben je als SMart venoot zeker van uitbetaling van de prestatie binnen 7 werkdagen, je loon is dus altijd gegarandeerd.

Annelies De Brabandere van SMart gaat in gesprek met de deelnemers van de zomerschool en concludeert dat kennis vergaard moet worden van welke vormen de creatieven zelf al hebben uitgedacht (van een broodfonds tot aan een juridische coöperatie). Wat van belang is dat creatieven meer aandacht geven van een collectieve aanpak en zich organiseren. Daar sluit onderzoeker Louis Volont nauw op aan. Hij benadrukt de noodzaak om de praktijk van de commons (gemeenschappelijk gebruik, oorspronkelijk van gronden) op de voorgrond te plaatsen als het gaat om het betrekken van creatieve collectiviteiten. Deze commons onttrekken zich aan de dominanties van de markt en de overheid en leveren een eigen bijdrage aan de samenleving, rekening houdend met de sociale belangen van de betrokkenen.

De deelnemers komen tot het inzicht dat je drie rollen bij strategische samenwerking kan onderscheiden: 1. Ideeënmakers, 2. Verbinders, 3. Fixers. Alle drie de rollen zijn van belang om tot een optimale samenwerking te komen, soms zijn de rollen in één persoon verenigd. En er wordt een misverstand opgeruimd: cultureel of sociaal ondernemerschap zijn geen neo-li-

berale uitvindingen voor een eigen winstmaximalisatie. Het is het benadrukken van ondernemendheid en het nemen van een eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid binnen het culturele en/of sociale veld.

Met medewerking van:

Annelies De Brabandere (SMart), **Astrid Elburg** (Elburgconsultancy.nl/ASOM), **Eefke Meijerink** (Creatieve Coöperatie Zwolle), **Karel Janssen** (Cartesius Museum, conservator A2-innovatie), **Louis Volont** (Universiteit Antwerpen), **Niek van der Meer** (Casco), **Nienke Binnendijk** (SMart), **Peter Linde** (USBO/UU), **Vera de Jong** (Urban Connectors).

Box 2 – Casco Art Institute: Working for the Commons

Het samenwerkingsbegrip commons zal nog verschillende keren terugkomen tijdens de bijeenkomsten van de zomerschool. Zo ook bij de eerste expositiefase van het Utrechtse Casco dat zich sinds kort een nieuwe naam heeft aangemeten: Casco Art Institute: Working for the Commons. De commons ziet Casco in zijn eerste tentoonstellingsfase als een waardensysteem op weg naar een meer duurzame en rechtvaardige wereld. Kunstenaars presenteren in een creatief proces hun producten als uitnodiging aan de bezoeker om samen verder te gaan. De tentoonstellingsfase werd in het eigen pand (Lange Nieuwstraat 7) uitgevoerd gedurende de zomerschool.

www.cascoprojects.org

3. Crossovers en creativiteit: Loslaten én verbinden Dag 2

(20 juni 2017)

Lokatie: HKU gebouw Oudenoord 700, Utrecht

Adoptie: HKU University of the Arts Utrecht

Game-changers

Binnen het Cartesius Museum raadplegen we graag de ideeën van **Sir Ken Robinson**, een van origine Engelse expert op het gebied van creativiteit en woonachtig in Los Angeles. Robinson heeft een missie: creativiteit als de grootste gave van menselijke intelligentie tot ontwikkeling brengen, te beginnen met de kinderen in het onderwijs. Kunstenaars en ontwerpers hebben een speciale verbeeldingskracht (1) maar dat betekent niet dat deze creativiteit andere mensen ontbeert als het gaat om een creatief proces (2) waarin verbeelding leidt tot het ontwikkelen van ideeën, en innovatie (3) om nieuwe ideeën om te zetten in praktijk. In deze benadering kan iedereen creatief zijn. Voor het Cartesius Museum houdt dit brede, driedelige concept in dat creatieve verbeeldingskracht – als bron - voor creatief professionals het startpunt vormt van verandering. Tegelijkertijd wordt ruimte gemaakt voor creatieve processen en innovatie waaraan zoveel mogelijk mensen kunnen deelnemen. Deze verbreding is nodig om de huidige maatschappelijke complexiteiten, ook in een stad en regio, gezamenlijk te kunnen aanpakken.

De zomerschool raakt hier een gevoelig punt: in hoeverre kunnen kunstacademies zich transformeren tot creatieve laboratoria voor de samenleving van de toekomst. Kan men zich met respect voor de autonome artistieke waarde en de taal van de disciplines muziek, theater, beeldende kunst, literatuur een verscherpte maatschappelijke relevantie voorstellen, met begrip voor elkaars taal én gezamenlijk werkend aan nieuwe talen?

Thera Jonker, directeur HKU College, informeert de bezoekers van de zomerschool over wereldwijde processen die inderdaad leiden tot een nieuwe insteek voor het kunstonderwijs. Creativiteit – in de brede betekenis – is noodzakelijk om in de samenleving critical thinking te stimuleren hetgeen nodig is om veerkracht te ontwikkelen, te beginnen – ook hier - bij het onderwijs. Een gedachte die steeds meer opgeld doet, ook in kringen van economische denktanks als de OESO die haar in 2016 uitnodigde voor een internationale rondetafel.

Met de nieuwe, in 2015 gestarte MA Crossover Creativity heeft de HKU een voorloper wat de integratie van creativiteit en externe samenwerking betreft, op het snijvlak van de verschillende werelden: creativiteit, technologie, sociaal-maatschappelijk en creativiteit. Neem het kunstonderwijs eind vorige eeuw: aandacht voor het creërend en ambachtelijk vermogen, en ruimte voor kritische reflectie. Het onderwijs had een sterk disciplinair profiel. De afgelopen jaren zien we echter een bredere ontwikkeling waarbij ook andere competenties van belang zijn:

- communicatie, inzicht en vaardigheden;
- omgevingsgerichtheid, weten wat zich in de omgeving afspeelt, je realiseren dat er een wisselwerking optreedt tussen jou en de omgeving;
- ondernemerschap, het ontwikkelen van een ondernemendheid;
- onderzoek, kunst veronderstelt een eigen onderzoekspraktijk.

Er dienen zich ook nieuwe thema's aan: mismatch tussen hoger onderwijs en arbeidsmarkt én creativiteit als sleutelcompetentie voor innovatie. Een nieuwe creatieve industrie dient zich aan als topsector en is van belang voor de economie. Dit alles heeft ook invloed op het onderzoek naar creativiteit: van psychologie naar sociologie en van individu naar team. Creativiteit is daarbij geen gegeven maar een te ontwikkelen grootheid. In het World Economic Forum 2016 staat in het lijstje van 2015 topskills Critical thinking op de vierde, en Creativiteit op de tiende plaats. Voor het lijstje voor 2020 ziet het Forum een tweede plaats voor Critical thinking. Creativiteit maakt een sprong van de tiende naar de derde plaats.

Na technologie met de hoogste notering (37.6%) qua aandeel met de meest innovatieve banen, scoren de kunsten een tweede plaats (36.5%). Business komt op de achtste plaats (27.6%) en Rechten sluit de rij met de twaalfde plaats (20.3%).

Thera: met de MA Crossovers Creativity sluit de HKU nauw aan bij bovengenoemde trends waarmee ze haar onderwijs sterk toekomstgericht invult.

Tjaard Horlings (HKU docent) noemt de MA afgestudeerden game-changers (via de rollen hipster, hacker en hustler) omdat ze met lef en ondernemendheid de bestaande disciplines doorbreken en binnen die crossovers waarde- en impactvolle verbindingen scheppen. De opleiding sluit nauw aan bij een veranderend economisch denken waarbij het scheppen van sociale en maatschappelijke relevantie centraal staat (in de gebieden Future Health, Smart Living, Circular Economy, Social Business, Cultural Innovation en Inclusive Society). Het is een ontwerpdiscipline maar niet voorbehouden aan studenten met een strikt kunstzinnige achtergrond. Twee voorbeelden van afgestudeerden, respectievelijk **Nanne Brouwer** en **Lotte Rensen**, maken dit duidelijk. Via What Design Can Do wordt samengewerkt met IKEA over de gevolgen van klimaatverandering voor arme gemeenschappen waarbij Nanne zelf van oorsprong een bouwkundige achtergrond heeft: *'Ik ben op zoek naar eenheid in veelzijdigheid. Ik ben daarbij de verbinder'*. Het tweede voorbeeld betreft een ontwerp van een communicatie-handleiding van/voor jonge kankerpatiënten, geïnitieerd door Lotte, oud - HKU studente kunst en economie. Deze handleiding plaatst de directe communicatie tussen patiënt en omgeving op de voorgrond. Voor het combineren van creativiteit en business heeft Tjaard het Triple S&O Business Model ontwikkeld. De Why en What beginnen met een Strategisch startpunt (S1) via een Strategische Analyse (S2) naar Strategiebepaling (S3). Na de verbinding van culturele, sociale en economische waarden volgen de operationele aspecten How: Marketing (01), Organisatie (02) en Financiën (03). De MA opleiding geeft daarmee mede inzicht in drie hoofdvragen bij het ontwerpproces: Wie ben ik?, Wat kan ik?, Wie ken ik?

ZOMERSCHOOL REFLECTIE

In dialoog met de deelnemers aan de zomerschool komen fundamentele vragen aan bod. Moet de aanpak van de MA beperkt blijven tot de opleiding of is sprake van een doorwerking van de MA naar alle andere opleidingen van de HKU? De opleiding is nog jong maar heeft inmiddels al binnen de HKU geleid tot een eerste plaats in de bekende Nationale Studenten Enquete (NSE). Zo'n positie doet direct nieuwsgierigheid ontstaan bij de overige opleidingen. En hoe om te gaan met de academische vereisten die aan een MA gesteld worden? Het wordt duidelijk dat niet onmiddellijk een beoordelingskader vanuit het hoger onderwijs voor handen is en dat het gevaar bestaat dan terug te vallen op traditionele klassieke, disciplinaire benaderingen.

In zo'n nieuwe studie is het ook zoeken naar de juiste relatie tussen docent en student. Voor een deel is het samen opwerken – zie ook de opmerkingen van Peter Linde op blz. 2 van dit verslag. Maar er komt een omslagpunt in het ontwerpproces waarin de docent terug treedt als coach en als beoordelaar moet optreden en daarbij een formele waardering moet uitspreken. Dit wordt niet altijd begrepen door de student.

Crossover Creativity veronderstelt ook externe samenwerking en niet louter de beschikbaarheid van een organisatie die behoefte heeft aan een aanpak door een individuele student. De volgende stap zou moeten zijn – zo valt te beluisteren – dat de crossovers inclusief de partners meer als kennisobject zelf in het vizier komen. Hoe ontstaan crossovers, welke invloed hebben de stakeholders op het proces, wat kunnen we leren van de nieuwe beproefde methodieken rond innovatie en creativiteit? De eigen discipline inderdaad durven loslaten en vervolgens de kracht zoeken in nieuwe verbindingen en oplossingen. Met het loslaten van de eigen discipline wordt niet bedoeld dat de eigen disciplinaire verbeeldingskracht geen rol meer zou spelen. Met Ken Robinson kan gezegd worden dat deze kracht de bron vormt van het creatieve proces.

Box 3. – Robot Lovers

Een crossover tussen HKU-kunstvakstudenten, de organisatie robotlove.nl en de robotica. Zes studenten krijgen de vraag om onderzoek te doen naar robots en creativiteit. De robots zijn afkomstig van het ASOM-Centrum voor Verlaten Robots. Gedurende een aantal weken zullen de studenten zich verdiepen in hun bestaan, hun eigenschappen en hun mogelijkheden zich artistiek te uiten. Maar ook: imiteert de mens steeds meer de robot? Tijdens de zomerschool presenteren de studenten via een documentaire hun bevindingen. Bijna alle studenten zijn persoonlijke en emotionele relaties met de robots aangegaan. Ook zijn ze individueel bij zichzelf in poëtisch en theateraal opzicht te rade gegaan hoe zij zich verhouden tot deze nieuwe mede-studenten. In een unieke documentaire zien we onder meer hoe de robots autonoom tekeningen maken. Deze ingelijste tekeningen konden worden bezichtigd door de deelnemers aan de zomerschool. Tijdens robotlove.nl in 2017/2018/2019, een manifestatie in Eindhoven, geïnitieerd door curator Ine Gevers (Hacking Habitat), zal de documentaire vertoond worden.

www.robotlove.nl

Partner Leiderschap: balanceren tussen strategie en inhoud

Strategische partnerschappen kun je met behulp van checklisten vormgeven. Wat moeilijk te definiëren is, is PartnerLeadership zoals **Nelly van der Geest** en **Giep Hagoort** dat noemen in hun Leiderschap in de Cultuur (LinC) lab. De aandachtsterreinen liggen op verschillende niveaus: van strategie naar operaties, van betrokkenheid (inhoud en impact) en transorganisatie (tussen organisaties, tussen afdelingen). Binnen het strategisch partnerschap is het dan van belang om een lerende netwerkomgeving te scheppen. Deze netwerken zijn nooit af maar verschillen per fase van initiatief, starten, ontwikkelen via produceren naar exit. Fysieke trainingen verzorgd door Nelly ('doe in duo's de bewegingen na van mijn hand en let daarbij op je partner en de omgeving') maken deel uit van het gemeenschappelijk leren, ook in dit actieve deel van de zomerschool.

De deelnemers concentreren zich op interventiemogelijkheden van **Hanke Drop**, leider van het partnerschap over toegang van vluchtelingen tot het hoger onderwijs met daarboven een stuurgroep en daarnaast omgeven door teams en individuele deelnemers. Concreet: de projectleider van het educatief meerpartijen partnerschap is sterk inhoudelijk georiënteerd – inclusief een vernieuwende wijze van leren die de deelnemers niet gewend zijn – maar moet ook de strategische belangen van de stakeholders in de gaten houden. Als er een wijziging in aandacht voor de beoogde doelgroep en in aanpak plaatsvindt, mede veroorzaakt door een veranderend krachtenveld in de omgeving, moet een interventie overwogen worden om de cohesie van het project te behouden. In de mindmap die de deelnemers maken worden suggesties gedaan die de projectleider later met haar team kan overwegen. Enkele opties zijn: stel drie scenario's op die een balans vormen tussen het strategisch belang (opbrengst voor de partners) en de inhoudelijke opbrengst voor de deelnemers; op welke manier zal de situatie zich ontwikkelen als je als projectleider géén interventie toepast ('geen interventie is ook een interventie'), nagaan of nog steeds de juiste partners deel uit maken van het partnerschap. Mis je een belangrijke partij?

Ter afsluiting vullen de deelnemers een eigen interventiekaart in: wat zijn de sterke punten van hun eigen samenwerkingsverband, wat zijn de verbeterpunten, en welke interventie overweeg je tussen strategie en inhoud? De keuzes worden met elkaar doorgenomen en van commentaar voorzien. Bijvoorbeeld: het vormen van een backoffice voor verschillende festivals, het voortbestaan van een bibliotheek garanderen door een strategisch partnerschap, verhelderen van de inhoudelijke samenwerking tussen creatieven en een uitgever, mogelijke samenwerking met het onderwijs testen door interviews.

Een reactie van een deelnemer: *'Het is heel belangrijk dat je niet in een tunnelvisie terechtkomt. Door de concrete feedback van deelnemers en begeleiders Hanke Drop, Nelly van der Geest en Giep Hagoort is mijn blik als leider verruimd.'*

Het blijft noodzakelijk om plekken te creëren waar leiders van verschillende projectteams hun leiderschap op de snijtafel leggen. Overigens kan dit leiderschap

ook door het gehele team ingevuld worden met wiselende 'woordvoerders'. De situatie van strategische crossovers is hybride en creatieve ontmoetingsplekken waar gezamenlijk getraind wordt, zijn onontbeerlijk.

Met medewerking van:

Hanke Drop (HU), **Lotte Rensen** (HKU alumnus), **Nanne Brouwer** (HKU alumnus), **Nelly van der Geest** (HKU), **Thera Jonker** (HKU), **Thijs van Lier** (HKU), **Tjaard Horlings** (HKU)

Studenten van de HKU-Robotgroep: **Eva Vestdijk**, **Mark Kramer**, **Melanie Essink**, **Robbie Bekker**, **Sjoerd Martens** en **Thessa Torsing**, m.m.v. **Ine Gevers** en **Johanna Weggelaar** (Robotlove)

4. Kennis delen in de driehoek Kunst, onroerend goed en gemeentelijk beleid.

Dag 3

(21 juni 2017)

Lokatie: SWK030 Lauwerecht

Adoptie: Stichting Werkruimte Kunstenaars

Het speelveld

Een algemeen probleem: kennis die zo versnipperd is dat creatieve kansen met betrekking tot stedelijke gebiedsontwikkeling blijven liggen. Het speelveld betreft de driehoek kunst, vastgoed en gemeentelijk beleid. Als er ergens de noodzaak bestaat om crossovers tussen sectoren te vormen, dan is het in dit speelveld. De spelers – kunstenaarsinitiatieven, broedplaatsen, vastgoedondernemers, architecten, projectontwikkelaars, beleidsambtenaren en fondsen – kennen elkaar soms persoonlijk en over en weer wordt in sommige gevallen reeds samenwerking aangegaan, maar tot een gestructureerde kennisuitwisseling komt het niet of nauwelijks. En het is geen typisch Utrechts verschijnsel. Bijvoorbeeld ook in Amsterdam (Pakhuis de Zwijger) en Den Haag (gemeente) worden gesprekken gevoerd om tot een verbetering van de situatie te komen.

Soms gaat dat gepaard met flinke stappen vooruit. Zoals in Groningen waar op het terrein van de toenmalige Suikerunie experimenteer-kavels door de gemeente uitgereikt worden voor een periode van 15 jaar. In Rotterdam is een particulier vastgoedfonds opgericht dat ten behoeve van creatief professionals vastgoed opkoopt en exploiteert en daarbij de maatschappelijke inbedding van creatieve huisvesting stimuleert.

Rol SWK030

Voor **Arna Notten**, directeur SWK030 Creatieve huisvesting, alle reden om de kennisdeling op scherp te stellen. Ze neemt het initiatief om de driehoek zichtbaar te maken en partijen te enthousiasmeren gezamenlijk een kennisplatform te vormen.

Voor SWK030 zijn deze inzet en het speelveld niet geheel nieuw. Al zo'n 50 jaar zet de stichting zich in

voor het realiseren van betaalbare huisvesting voor kunstenaars en heeft daarbij altijd scherp oog gehad voor de plaats binnen het gemeentelijk beleid. De behoefte aan creatieve werkruimte is al die jaren manifest gebleken, maar de noodzaak tot samenwerking in de driehoek is nu meer dan ooit urgent.

Een recent uitgebracht advies (van Bureau Buiten, 2017) geeft SWK030 de wind in de zeilen. Het advies bepleit een samenwerking met gebiedspartijen, een sterkere positie voor de creatieven met hun huisvestingsbehoeften en koerst aan op een duidelijke economische binding van de creatieve bedrijvigheid met stedelijke ontwikkelingen. Ook roept het adviesrapport investeerders en verhuurders op zich te interesseren voor een steeds sterker worden creatieve industrie met haar behoefte aan kleinschalige werkruimten. Arna zelf ziet de urgentie vooral in de behoefte aan samenwerking tussen partijen binnen de genoemde driehoek bij het uitbrengen van tenders door projectontwikkelaars. Het belang om letterlijk ruimte te creëren voor creatieven vormt steeds meer een onderdeel van de plannen. Hier valt nog meer winst te behalen als vanuit de driehoek kaders daartoe aangedragen worden. Een ander actueel punt vormen de nog bijna lege plekken in de stad (Merwedezone, Werkspoorkwartier, Leidsche Rijn) waarvoor nu volop visies en voorstellen worden ontwikkeld door de gemeente, maar concrete samenwerkingen met creatieve partijen nog uitblijven.

Tenslotte – last but not least – de groeiende samenwerking vanuit SWK030 met enkele belangrijke spelers in de stad. Te weten: **Paul Barendregt** van Bedrijventrum Hooghiemstra dat zich geheel met eigen middelen sterk concentreert op het faciliteren van de creatief ondernemers en onderlinge kruisbestuiving stimuleert. Paul ziet alom een versnippering van initiatieven waarbij de individuele initiatiefnemer tegen een muur van beleid oploopt omdat deze creatief geen deel uitmaakt van een groter verband.

Edo Wiersema, geograaf en initiatiefnemer van de Stadstuin, realiseert vanuit een vastgoedstrategie met succes een verzamel- en ontmoetingsplaats van creatieve bedrijvigheid. Edo houdt later in het gesprek een pleidooi om de creatieve huisvesting ook vanuit het perspectief van de strijd tegen leegstand te bekijken. Op dit gebied kunnen interessante partnerschappen ontstaan waarbij ook de gemeente betrokken kan zijn.

Met een holistische bril

Daartoe uitgenodigd beziet **Matthijs Bierman**, directeur Triodos Bank NL en bovenal generalist, het initiatief van Arna met een holistische bril. Vanuit Triodos Bank worden maatschappelijke activiteiten beoordeeld vanuit een sociale, economische en culturele hoek. Zo'n zienswijze voorkomt dat financiële belangen de overhand krijgen. Geld is bij dit alles zeer belangrijk maar is geen overheersende waarde. Het kenniscentrum voor de driehoek kunst, vastgoed en gemeentelijk beleid zal vanwege het belang voor de stedelijke samenleving ook zo'n gezichtspunt kunnen ontwikkelen. Daarmee is voorts de positie van de gemeentelijke overheid gegeven: niet een eenzijdig benadrukken van economische motieven maar kijken naar de culturele waarde van de combinatie cultuur en vastgoed.

Vanuit zijn EBU-tijd herinnert hij zich de discussie over het vestigen van bedrijven in de regio. Een boeiend cultureel leven vormde een belangrijke vestigingsfactor voor nieuwe bedrijven. In nauwe samenwerking met de betrokken partijen zal de gemeentelijke overheid spelregels kunnen vaststellen. Bijvoorbeeld: regels over aanbestedingen kunnen ook gaan over de ruimte die creatieve partijen moeten hebben in gebiedsontwikkeling. Zo voorkom je dat een financieel belang van een partij allesoverheersend wordt. Een vraag aan Matthijs: gaat het alleen maar om marktpartijen en de overheid? Vanuit zijn Engelse ervaringen brengt hij het idee van de commons in. Gebieden die voor de gemeenschap zijn en niet aan een specifieke partij toebehoren. Het idee van de commons kan bijdragen aan wat hij wil noemen 'the soul of the city'. (Opnieuw krijgen de commons zoals eerder tijdens de eerste dag van de zomerschool de nodige aandacht.)

Verkenning

De deelnemers aan de door SWK030 geadopteerde bijeenkomst van de Zomerschool verkennen met elkaar de mogelijkheden van de kennisdriehoek. De drie groepen vertegenwoordigen de sectoren kunst, vastgoed en beleid.

- De aanwezige kunstenaars realiseren zich terdege dat het hen nog ontbreekt aan positieve beeldvorming en zichtbaarheid wat de potentie van hun creatieve werk betreft, voor bedrijven en voor gebiedsontwikkelaars. Cultuur is een harde factor bij het vestigingsbeleid, zoals Matthijs al aangaf. Op een poster tekenen ze spontaan een vuist. De kunstenaars beseffen ook dat het beeld veelvormig is: kunstenaars die net van de opleiding komen en een eigen plek zoeken met lage huren of gebruikersvergoedingen, gevestigde kunstenaars die een groter oppervlakte nodig hebben om hun artistieke groei mogelijk te maken en kunstenaars die zich in collectieven verenigen en een publieke functie willen nastreven. De professionele kwaliteit van hun werk moet daarbij niet in het geding zijn maar kwaliteit wordt ook bepaald door het gemeenschappelijk debat daarover en de mate waarin de kunstenaar zich verhoudt tot de eigen (sociale) omgeving.
- De vastgoedhoek concludeert dat de relatie eigenaarschap en binding met de stad van groot belang is om de driehoek succesvol te laten zijn. Utrechtse eigenaren en ontwikkelaars moeten uitdrukkelijker bij de plannen betrokken worden. Eigenaren van vastgoed met een buitenlandse nationaliteit zijn veel moeilijker te bereiken en te motiveren vanuit een eigen stedelijk motief.
- Van de kant van de beleidshoek wordt gewaarschuwd niet noodzakelijk het verlossende woord van hen te verwachten. In nieuwe rollen als facilitator, regisseur of intermediair kan meer verwacht worden. Ook zal de beleidshoek ook intern actiever moeten samenwerken. De afdeling cultuur – in het verleden vaak de afwezige – zal in de gebiedsontwikkeling vanuit de eigen organisatie samen moeten optrekken met wijkregisseurs, stedelijke planners en vergunningverleners.

De kracht van een collectief

Marion Jacobse, kunstenaar, directeur van Sophies Kunstprojecten geldt in Utrecht als de expert als het gaat om het creatief bestemmen van leegstand en tijdelijke verhuringen waarbij een creatieve verbinding wordt aangegaan met de sociale omgeving. Zij deelt het boek *Eiland8 – De kracht van een Collectief* uit aan alle deelnemers. Het boek is een verslag van een vijfjarig verblijf (2011-2015) in de Utrechtse wijk Kanalen-eiland (2011-2015) waar tientallen leegkomende woningen – hangende een sloopproces - een creatieve bestemming kregen en waarbij samengewerkt is met kunstenaars, bewoners, bedrijven en woningbouwcorporaties. Het verslag is bovenal een leerboek, of in de woorden van Marion: 'hoe een risicovol stadsvernieuwingstraject een win-winsituatie wordt voor gemeente, woningbouwcorporaties, de creatieve sector en bewoners'.

Vervolg

Arna en haar SWK-team verwerken de opbrengst van de bijeenkomst in een volgende stap. Op naar een kennisplatform of kenniscentrum. Of naar een meer flexibel en eigentijds kennisevent rond social media zoals bepleit door de jongere generatie onder de deelnemers. Kennisplatform heeft vaak een statische associatie en dat is niet wat nu gaat bijdragen aan de samenwerking in de stad.

Met partijen uit de driehoek zal daartoe het gesprek voortgezet worden.*

Er zullen ook kansen in Utrecht worden verkend: het CAB gebouw aan de Cartesiusweg met als eigenaar NS, De Punt in het winkelcentrum Overvecht en de Merwedezone nabij het Jaarbeursterrein, om enkele voorbeelden te noemen. De ambitie is ook een voorbeeld te zijn voor de overige grote steden in het land. Tenslotte de vraag of er een Utrecht Creative Board moet komen, zoals tijdens het gesprek door een deelnemer is gesuggereerd. Zo'n board zou ervoor kunnen zorgen dat daadwerkelijk de kennisdeling in de driehoek kunst, vastgoed en beleid tot stand komt. Arna zegt huiverig te zijn voor het scheppen van nog meer bestuurlijke structuren (naast EBU en Utrechtse Development Board). Zij vindt het van belang dat er een kruisbestuiving door activiteiten en vanuit concrete plekken ontstaat, ingegeven door activistische, mondige kunstenaars en vertegenwoordigd door krachtige partijen als SWK030, Sophies, Hooghiemstra en Stadstuin.

* Op 3 oktober 2017 is er een vervolg op het Stads-kantoor.

Met medewerking van:

Arna Notten (SWK030), **Bas Pickkers** (consultant), **Edo Wiersema** (De Stadstuin), **David Langerak** (Gemeente Utrecht), **Karin van der Looy** (Makelpunt Gemeente Utrecht), **Marion Jacobse** (Sophia Kunstprojecten), **Matthijs Bierman** (Triodos Bank NL, voormalig lid EBU), **Paul Barendregt** (Hooghiemstra), **Peter Westenberg** (oud-wethouder Hoorn).

5. Stad-Platteland 2.0 Dag 3, middag rondetafel 1

(21 juni 2017)

Lokatie: Lokatie: Kantien, Ravellaan

Adoptie: Amsterdam School of Management (ASOM)

Crossovers stad en platteland

Tien jaar geleden redigeerde **John Huige** in samenwerking met **Giep Hagoort** het boek *Stad zoekt Boer* (2006, uitgave ASOM) over een project dat de communicatie tussen stad en platteland moet verbeteren. Een project dat met stedelingen en dorpingen is uitgevoerd, met steun van het toenmalige ministerie van LNV en lokale boerenorganisaties. Het boek verscheen ook in het Engels onder de titel *Strong City. Strong Countryside* (2008, uitgave LNV).

Het resultaat? Een *Stedelijke Agenda voor het Platteland* waarin opgenomen concrete acties onder meer rond regionaal voedsel, stadslandbouw, intercultureel tuinieren en nieuwe initiatieven op het gebied van energie en recreatie.

Voor het *Amsterdam Rural Forum May 2016*, een initiatief ten tijde van het Nederlandse EU voorzitterschap, verzorgden Giep en John een workshop als vervolg op *Stad zoekt Boer*.

In een rapport dat zij nadien opstelden concludeerden zij dat een nieuwe agenda *Stad-Platteland 2.0* noodzakelijk is. Globalisering, digitalisering, sterke groei van de steden, krimp op het platteland geven de urgentie daartoe aan.

Maar er treedt ook een actuele urgentie in de stad op: concepten als creatieve stad, compacte stad, energie stad en slimme stad kunnen niet verhullen dat de stad vaak een optelsom is van gesloten (cultuur)gemeenschappen en wijken zonder noemenswaardige interactie en integratie. Zou de sociale cohesie, zoals aanwezig in de dorpen op het platteland, een leerschool zijn voor de stad? En zou het platteland niet de nodige rust kunnen brengen voor het gestresste 24/7-leven in de stad? En hoe ziet een nieuwe agenda *Stad-Platteland 2.0* eruit?

John Huige, consultant duurzaamheid en veerkracht, ASOM doet tijdens de rondetafel een voorzet. Allereerst moet het besef aanwezig zijn dat er radicale veranderingen nodig zijn. Overheden – ook van de steden - en bedrijven zitten nog steeds gevangen in een neo-liberale groeieconomie ondanks lippendiensten aan duurzaamheid. Korte termijn groei is geen oplossing maar verergert het probleem. Nieuwe regels zijn nodig om vooral op de lange termijn gericht te zijn. Dit betekent dat we ons tegelijkertijd moeten richten op de grass roots én op het politieke proces. Regionalisering moet meer benadrukt worden als tegenhanger van de alom aanwezige globalisering. De voordelen: circulair, transparant en geringe foot print. En actie is geboden ook vanwege het platteland: te grote nadruk op intensieve landbouw, afname biodiversiteit, krimp en geringere voorzieningen (internet). Een nieuwe balans stad-platteland vraagt volgens John om:

- Een nieuwe ruimtelijke ordening met oog voor de daadkracht van de natuur;
- Andere bestuurlijke aanpak: een stedelijk beleid dat verbonden is met beleid van het platteland (energie, recreatie, voedsel) waarbij het platteland betaald wordt voor ecodiensten;
- Een cultuur van crossovers om samenwerkingsverbanden met bestaande en nieuwe stakeholders aan te gaan;
- Creatieve dialogen met alle betrokkenen waarbij kunstenaars met hun interventies kunnen worden ingezet en waarbij burgerinitiatieven niet mogen ontbreken.

Voor het starten van het tafelgesprek verzorgt **Brenda Vrieling** (provincie Drenthe, tot voor kort betrokken bij het Netwerk Platteland) de aftrap. Zij geeft aan dat het inkomen van de circa 50.000 boeren de laatste jaren niet is gegroeid, in tegenstelling tot de rest van Nederland. Ook vraagt de industrialisatie van de landbouw hoge investeringen die zwaar drukken op de individuele agrarische bedrijfsvoering. Niet elke boer is het gegeven om over te schakelen op biologisch voedsel want het kost vijf jaar om een biologisch geaccepteerde oogst te krijgen. Nederland is op wereldschaal het tweede land dat agrarische producten uitvoert. Maar in de keten van productie via distributie naar consumptie profiteert vanwege lage prijzen de boer het minst. Brenda wil nu op zoek gaan naar steden die het goed doen en een actieve relatie invullen met het platteland. De rol van de provincie is daarbij een belangrijk gegeven. Deze kennis moet ons helpen de relatie stad-platteland verder vorm te geven.

En: we moeten een onderscheid maken tussen het platteland dat aansluit op de grenzen van de stad en waar een goede communicatie mogelijk is en het verder weg gelegen platteland waar grond en boerderijen ook mogelijk in handen zijn van industriële investeerders voor wie omzet en winstmogelijkheden belangrijker zijn dan een humane relatie stad-platteland.

De deelnemers aan de rondetafel zien veel heil in het realiseren van voedselketens die direct een relatie leggen tussen stad en het eigen platteland. Regioproducten zijn daarbij een populair artikel, ook voor de lokale restaurants.

Een gemeenschappelijke conclusie luidt dat de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 aan actieve burgerinitiatieven de mogelijkheid verschaffen om de relatie met het platteland te verstevigen. In coalitieakkoorden kunnen bijvoorbeeld de verschillende suggesties van John een plek krijgen.

Met medewerking van:

Brenda Vrieling (Provincie Drenthe), **Esther Slegh** (Platform31), **John Huige** (Duurzaamheid & Veerkracht, ASOM), **Peter Westenberg** (oud-wethouder gemeente Hoorn).

6. Vluchtelingenwerk en samenwerking Dag 3, middag, rondetafel 2

(21 juni 2017)

Lokatie: Kantien, Ravellaan

Adoptie: Stichting Mijn wijk, jouw wijk, met steun van het Initiatievenfonds Gemeente Utrecht en Kantien/Socius

Samen met nieuwkomers

Met name de komst van vluchtelingen uit Syrië in 2015 heeft de gemeenten flink onder druk gezet. In Utrecht werden in zeer korte tijd 500 vluchtelingen opgevangen in een crisisopvang in de Jaarbeurshallen. Vervolgens zijn tijdelijke centra ingericht in afwachting van plaatsing in een AZC. Vanaf het prille begin zijn protesten tegen de komst én welkomstacties van actieve vrijwilligers gelijk op gegaan. Uiteindelijk zijn de negatieve geluiden ingewisseld voor positieve ervaringen met ontmoetingen met de nieuwe burens. De Stichting *Mijn wijk, jouw wijk* heeft in de Utrechtse wijk Oog in Al/West de ontmoeting groots gevierd. Op 3 september 2016 vond in Park Oog in Al een gezamenlijke feest plaats met eten, muziek, sport en dans, waaraan 250 oude burens en 150 nieuwe burens deelnamen. Krap een jaar later was de stichting benieuwd wat geleerd is van de samenwerking met groepen vluchtelingen en van de samenwerking met diverse vluchtelingenorganisaties. Een rondetafel in het kader van de zomerschool was daarmee geboren. Onder leiding van **Hellen Clemens** (voorzitter stichting) en **Rami Ramou**, Syrisch vluchteling, wisselden zo'n twintig deelnemers hun ervaringen uit, waaronder zeven actieve vluchtelingen. Rami Ramou had al eerder zijn idee over samenwerking gepresenteerd in de vorm van een bijdrage aan het boek *Cooperate The Creative Normal* naar aanleiding van een seminar in 2016. De rondetafel is in zekere zin een voortzetting van dat seminar.

Met steun van het Initiatievenfonds is door Rami Ramou een voorbereidingsbijeenkomst gehouden met een vijftal actieve vluchtelingen om een eigen stempel te kunnen drukken op het gesprek aan de tafel. Het resultaat is ingebracht en toegelicht tijdens de tafel. Enkele kernwoorden zijn: inclusief denken en handelen en oog hebben voor minder opgeleide vluchtelingen, overlap vermijden in activiteiten die het zelfde beogen maar los van elkaar georganiseerd worden, begeleiding geven aan groepen die op ondernemende wijze deelnemen aan de Nederlandse samenleving. De rondetafel zelf leverde een waaier aan aanbevelingen op om de Utrechtse samenwerking te versterken. Kennismaking met de actieve vluchtelingen maar ook tussen de organisaties onderling was een belangrijk nevendoeel. De belangrijkste aanbevelingen op een rij:

- Een gezamenlijke inzet om vluchtelingen én Nederlanders, die niet of nauwelijks aan het maatschappelijk leven deelnemen, stimuleren;
- Taal is prioriteit nummer 1. Maar als een vluchteling zich moeilijk de taal eigen kan maken dreigt isolement. Andere activiteiten zoals sport (www.ladyfit.nl) of muziek kunnen dit isolement voorkomen.

- Fysieke, kleinschalige plekken tussen privé en werk/scholing creëren waar in alle rust ontmoetingen kunnen plaatsvinden (zogenaamde Third Places). Een grotere plek kan als centrale voorziening gelden;
- Initiatieven verduurzamen. Nieuwe activiteiten koppelen aan bestaande projecten, bijvoorbeeld voor statushouders na het verkrijgen van een woning. Nooit 'voor' maar altijd 'samen met' actieve nieuwe burens activiteiten opzetten en uitvoeren;
- Samenwerken op het gebied van (vervolg)opleidingen. Er is een grote behoefte bij de nieuwe burens aan informatie over opleidingen, toelatingseisen, opleidingsplaatsen, begeleiding, etc.

Op basis van de resultaten van de tafel zullen Rami Ramou en de Stichting Mijn wijk, jouw wijk tezamen met de deelnemers aan de rondetafel een manifesto over samenwerking verspreiden. Dit document zal worden toegevoegd aan de downloads van de Zomerschool (www.cartesiusmuseum.org/Zomerschool2017).

Met medewerking van:

Amani Alnaeb, **Ammar Alabaadi**, **Anna de Vries** (fluistertolk), **Carla van Rest** (Ladyfit), **Danielle Sauren** (KF Hein fonds), **Edriss Popal**, **Hanke Drop** (HU Schakelklassen), **Hellen Clemens** (Mijn wijk, jouw wijk), **Ingrid van Steenis** (Vluchtelingenwerk NL), **Joke van den Berg** (Mijn wijk, jouw wijk), **Katinka Jesse** (Welkom in Utrecht), **Kim van Laar** (Einstein Project/Social Impact Factory), **Lucia Argiolas**, **Mohamed Taha Hegazi**, **Pim Koot** (Socius), **Rami Ramou** (Mijn wijk, jouw wijk), **Sam Faoud Ahmad**, **Tamer Alalloush** (New Neighbours), **Wael Alsaleh**, **Wim Goedvolk** (Wijkbureau Utrecht West).

Box 4 – Hearing Gemeentelijk beleid en samenwerking

Het collegeakkoord van 2014 kreeg de titel mee 'Utrecht maken we samen', maar hoe staat het met die samenwerking? In hoeverre is het ambtelijk apparaat in staat tot samenwerking rondom ideeën, behoeften en initiatieven van bedrijven en burgers?

Vragen die centraal stonden tijdens de hearing in de Raadszaal van het gemeentehuis onder leiding van D66-raadslid Jony Ferket. Verschillende opmerkingen die gemaakt zijn accentueren de behoefte aan een proactieve gemeente:

- **nieuwe verbindingen maken de stad sterker;**
- **vooruit kunnen lopen op processen (onder meer m.b.t. vergunningen);**
- **gezamenlijk (burgers, politiek en ambtenaren) zoeken naar een wereldbeeld;**
- **systematisch tijd vrij maken voor specifieke taken/aandachtsgebieden;**
- **wederzijds behoefte aan fysieke ontmoetingen. In de gedachtenwisseling is regelmatig aandacht besteed aan 'taal' als minste die voor de nodige belemmeringen kan zorgen maar nadrukkelijker nog is de constatering dat ingesleten patronen moeizaam worden doorbroken. Illustratief is wellicht de uitnodigende vraag van een van de aanwezige ambtenaren aan burgers en ondernemers 'Hoe en waar kom je binnen? En waar loop je tegenaan?' In deze uitnodiging is de (ingesleten) veronderstelling dat er eerst ergens naar binnen moet worden gestapt om met elkaar in**

contact te komen. De aanbeveling die in een volgend coalitieakkoord mag worden meegenomen luidt dan ook: **stuur ambtenaren en politici – en hier wordt niet een enkeling bedoeld – een substantieel deel van hun tijd de straat op om fysiek contact te maken. Zo loopt het actieve bestuur van de stad 'tegen de problemen aan' en kan er proactief en in openheid gezamenlijk naar duurzaam perspectief gezocht worden.**

7. Partnership for Food Dag 4

(22 juni 2017)

Lokatie: Rabobank Utrecht, Beneluxlaan

Adoptie: Rabobank Utrecht

Lokale gemeenschappen

Het kwik komt deze donderdag in Utrecht boven de 30 graden. Dit zou een regionale hittegolf kunnen betekenen maar de deelnemers gaan prompt aan de slag om gezamenlijk een beeld te vormen van lokale samenwerking rond voedsel.

Het startpunt van de Rabobankdag van de zomerschool luidt: In 2050 moeten ruim 9 miljard mensen gevoed worden, en wel veilig en gezond. Hoe vertaal je zo'n opdracht naar het lokale niveau? En – voegt Rabobank Utrecht daaraan toe – hoe vorm je op lokaal niveau een open community die een concrete bijdrage levert aan duurzame oplossingen waarbij ondernemers, burgerinitiatieven, sociale organisaties, kennisinstellingen en de gemeente actief betrokken zijn? Van groot belang is het samen delen van kennis die ontwikkeld en verzameld is door diverse onderzoekers en beleidsmakers die in allerlei netwerken actief zijn.

De urgentie voor de vorming van lokale gemeenschappen wordt aangegeven door **Vasco Kranenbeek**, manager business support Rabobank Utrecht. Kansen en Uitdagingen zijn recent door de bank in beeld gebracht, Foot-Print dialoogsessies zijn gehouden en er is door Utrechtse projectteams en initiatiefgroepen gepitcht. De bank heeft verder masterclasses voor (horeca) ondernemers gehouden en diverse pilots zijn in voorbereiding (bijvoorbeeld over gezonde voeding voor de jeugd). Tijd om nu in Utrecht te werken aan een open Food Print Community. Utrecht kent al veel initiatieven en netwerken maar een open netwerk waarin verschillende platforms en netwerken elkaar ontmoeten en met elkaar samenwerken is er nog niet. En dat is wel van belang om zo veel mogelijk kennis en ervaring beschikbaar te laten komen voor alle betrokkenen. Zo kan ook gewerkt worden aan nieuwe samenwerkingsvormen met als gemeenschappelijk doel: het vergroten van welvaart en welzijn op het gebied van productie en consumptie van gezond en duurzaam voedsel in de eigen regio. De deelnemers krijgen een informatieve brochure uitgereikt waarin meerdere gegevens over het Foot-Print beleid van Rabobank Utrecht zijn opgenomen onder de titel *Banking for Food* (maart 2017).

Jeen Nijboer (Rabobank Nederland) zet zijn gehoor op scherp:

- Iedere maand krijgt de wereld er vijf miljoen monden extra te voeden bij;
- Meer dan 800 miljoen mensen lijden permanent honger;
- éénderde van het wereldwijd geproduceerde voedsel wordt verspild;
- Circa 1 op de 6 Amerikanen lijdt aan een voedselgerelateerde ziekte;
- Minder dan 5% van de NL-kinderen eet de dagelijks aanbevolen hoeveelheid groente en fruit.

De volgende uitdagingen heeft de coöperatieve bank geformuleerd (programma Banking for Food):

1. Duurzaam gebruik van grondstoffen;
2. Beperk de voedselverspilling;
3. Stimuleer vitaliteit;
4. Streef houdbare rentabiliteit na;
5. De ambitie: Nederland als gidsland.

De Rabobank Foundation is een professionele ontwikkelorganisatie die de zelfredzaamheid van kansarme mensen wereldwijd stimuleert, met name op het gebied van voedsel.

In de gemeente Utrecht met ruim 344.000 inwoners houdt **Anne Marie Gout** zich bezig met de voedselstrategie voor de stad. De opgave is: de gezondheid van Utrechters bevorderen met een gezonde en duurzame voedselomgeving, met speciale aandacht voor mensen met gezondheidsachterstanden. Ze geeft een inkijkje in de verschillende niveaus van beleid.

De focus ligt op plantaardig voedsel, waarbij gezond en duurzaam voedsel integraal benaderd wordt met een hoofddaccent (tot nu toe) op vaardigheden voor de jongsten en scholieren. Daarnaast:

- (Peuter)moestuintjes stimuleren;
- Gezonde ROC-kantines;
- 44 waterputten in heel Utrecht.

De gemeente sluit aan bij het *Nationaal Programma Jong Leren Eten* en neemt deel aan diverse nationale en internationale netwerken.

De gemeente is samen met Leeuwarden trekker van het themacluster Bewustwording, Gezondheid en Sociale inclusiviteit binnen de City Deal 'Voedsel op de Stedelijke Agenda' met accenten op:

- gezonde voedselkeuze;
- gezonde voedselomgeving;
- versterken sociale inclusiviteit;
- educatie/duurzaam voedselgedrag;
- integratie voedsel en zorg.

Actueel voor het Utrechts beleid is de opname van het thema voedsel bij de ruimtelijke ontwikkelingsplannen van de stad.

De Universiteit Utrecht (UU) brengt via het *Future Food Utrecht* (FFU) project fundamenteel onderzoek samen op het gebied van gezondheid, gedrag en innovatie voor een toekomstige duurzame voedselproductie.

Rene Kwant, adviseur van de Board FFU, geeft aan dat alle zeven faculteiten van de UU betrokken zijn bij het project:

- Bètawetenschappen
- Diergeneeskunde
- Geesteswetenschappen
- Geneeskunde (UMCU)
- Geowetenschappen
- Recht Economie Bestuur & Organisatie
- Sociale Wetenschappen.

De eerste zin van de missie van de Universiteit luidt: *De Universiteit Utrecht werkt aan een betere wereld*. Om een bijdrage te leveren aan de wereldwijde voedselproblematiek is het van belang om te kijken naar multi-, inter- en transdisciplinaire samenwerking en oplossingen.

Voor de universiteit is het van belang om community building centraal te stellen: door samenwerking tussen wetenschappers van verschillende disciplines te stimuleren met o.a. interdisciplinaire Seed Money projecten, bij het deelnemen aan nationale en internationale netwerken en in het stimuleren van lokale en regionale projecten met externe stakeholders.

Zo maakt UU/FFU deel uit van het FoodNexus Network dat bestaat uit 45 bedrijven 27 universiteiten en kennisinstellingen die over heel Europa verspreid zijn.

De UU is actief in het in juni 2017 opgerichte NL Sustainable Food Initiative met partners als Danone, Unilever, Ministerie van EZ, NWO, TNO en de universiteiten van Wageningen en Eindhoven. Het netwerk richt zich op innovatie om een systeemsporg te maken in duurzame voedselverwerking. De campus van Wageningen is gekozen als fysieke hub. Via het ABC Model (Academia, Bedrijven, Creatief) worden, samen met onder meer studenten, projecten opgezet om nieuwe producten te maken uit voedselafval. Een mooi voorbeeld daarvan is de nieuwe masteropleiding BioInspired Innovation die in september 2016 is gestart.

UU neemt ook deel aan het project Zero Footprint Campus van kunstenaar Melle Smets (zie het reflectieverlag van vrijdag, gh/eu).

Moeten we in de regio echter niet voorop lopen? vraagt Rene zich hardop af: winstbejag en eigenbelang zijn niet langer de drijfveren voor de economie, maar het welzijn van de mens en zijn leefomgeving (Christian Felber, *Ware Winst* [2017]). Democratische banken zouden niet gericht meer moeten zijn op winst, maar op het stimuleren van duurzame investeringen in de regio. "Is een mooi iconisch gebouw van het Utrechtse hoofdkantoor van de Rabobank met vertical farming een optie?"

Erik de Bakker, onderzoeker Wageningen University and Research – WUR, gaat met de deelnemers naar het kennisveld Duurzaam eten en duurzaam ondernemen, als deel van de nieuwe economie.

Nudging (op een vriendelijke, onopvallende manier gezond gedrag stimuleren) lijkt te werken. Van der Valk verminderde het vlees en maakte de porties groente groter. De bezoekers reageerden positief. Omdat steeds meer mensen buiten de deur eten, kunnen we derhalve veel meer experimenteren met portiegroottes. Een tweede inzet is het verbinden van activiteiten binnen en buiten de voedselsector, ook door agrarisch ondernemers. Onderscheid wordt daarbij gemaakt tussen:

1. Verbindingen vanuit het gangbare (Floriade Almere).
 2. Verbindingen met het gangbare (Feed Design Lab).
 3. Verbindingen weg van het gangbare ('Koop een Koe').
- Bij het opzetten van een open community – het plan van Rabobank Utrecht - kun je rekening houden met deze types van verbindingen die elk een eigen dynamiek hebben.

Tenslotte een advies: 'Kijk verder dan de polen'. Het is niet effectief de vaak gehoorde tegenstelling 'Ambach-

telijk-lokaal' versus 'High-tech grootschalig' te hanteren maar zoek regionaal het midden-gebied tussen deze polen op, via communities en identiteiten, en ook via bedrijven die in het midden opereren. Het is van belang om daarbij de menselijke maat te bewaken. Erik de Bakker is per 1 september 2017 werkzaam bij het Rathenau Instituut.

'Hybrides zijn in de voedselorganisatie het nieuwe normaal' houdt **Jan-Willem van der Schans**, onderzoeker WUR, de deelnemers voor. En: 'Vergeet het lineaire 0-100 transitiedenken zoals de transitiekerk deze ons voorhoudt!'. Immers de wereld is complexer dan dit lineaire model doet geloven. Jan-Willem zet een aantal voorlopige conclusies rond de paradigma's industriële landbouw en regionale voedselvoorzieningen op een rij:

- 'Meer met minder' is vanuit het agrarisch denken te simpel: denk ook aan andere thema's als opvolging van boeren, marktorientering bij alle partijen, (gebrek aan) vertrouwen en beleving van consumenten;
- 'Biologisch' versus 'gangbaar' is qua productie en consumptie ook te simpel: het op grote schaal biologisch produceren (Big Organic) is niet per definitie duurzaam;
- We kunnen ons eigenaar vinden van een manier van consumeren maar laten via 'consumentisme' dit eigenaarschap varen;
- Verloopt innovatie in de voedselketen volgens een lineair stappenplan of zien we vooral hybriditeit (het samengaan van ongebruikelijke combinaties voorbij groot/klein, industrie/kleinschalig)?

Illustraties zijn: productieplekken in een flat (plant factories), boerderijen in handen van lokale gemeenschappen, regionale, alternatieve verkoopplekken in bestaande supermarkten waarin deze alternatieven opgenomen zijn in de mainstream voedseldistributieketens, de slow foodbeweging zoals gestart in Italië. Het traditionele transitiedenken neemt de mainstream als een gegeven structuur en ziet vernieuwing vooral via niches tot stand komen. Succesvolle innovaties zijn dan vernieuwingen die opgenomen zijn in deze mainstream. Het hybride-denken ziet een vruchtbare verandering vooral in het oog hebben van positieve veranderingen waar deze ook plaatvinden en in het combineren van deze veranderingen met organisaties die een partner kunnen zijn in het nieuwe transitiedenken. Op deze wijze krijgen de nieuwe manieren waarop innovatieve boerenbedrijven – groot en klein - werken de volle aandacht en kan een positieve samenwerking worden aangegaan met burgerinitiatieven en investeringsbedrijven die ook een duurzame voedselvoorziening nastreven. Dit alles ondersteund door nieuwe internettechnologieën.

Gestimuleerd door de gepresenteerde kennis en inzichten wisselen de deelnemers eigen ervaringen uit. **Jelle van der Weijde**, domeinmanager Gezond - EBU, geeft een aftrap. Hij benadrukt dat de open community ook en vooral herkenbaar moet zijn voor de agrarische en horeca-ondernemers. Natuurlijk zijn diverse perspectieven daarbij in het geding. Bijvoorbeeld: het onderzoek en de grootschaligheid van de agro-industrie, daarnaast gezond voedsel voor de consument, een gezonde leefomgeving vanuit een overheidsverantwoordelijkheid. Ook vraagt de schaal

waarop de open community moet functioneren om een discussie. Het stedelijk is welhaast te beperkt en moet men denken aan een regio-aanpak.

Een bloemlezing van de eerste reacties die volgen:

- Bij het centraal stellen van de ondernemers moeten we bedenken dat ook burgers (klanten) producenten zijn, namelijk van data ('slimme stad'). Deze data zijn belangrijk voor de agrarische bedrijfsvoering: gegevens die direct het produceren beïnvloeden gezien de voorkeuren van de consument.
- Denk wel bij hybride vormen dat verschillende betrokkenen (wetenschap/onderzoek, industrie/productie, overheden/integraal beleid, financiering/banking for food) het ook en vooral moeten hebben van schaalvoordelen. Hoe belangrijk een kleinschalig burgerinitiatief op het gebied van voedsel ook is, het kan niet leiden tot ontkenning van deze schaalvoordelen.
- Voor de verandering in gedrag en het omgaan met nieuwe werkmethoden op het gebied van voedsel kunnen studenten een belangrijke rol spelen. Zij kunnen als lid van de community komen tot nieuwe analyses die wellicht niet snel gezien worden in de bestaande onderzoekspraktijken.
- Ook aandacht voor de bijdragen van de kunstenaar/ontwerper: verbeeldingskracht inzetten om innovatie te realiseren en om een optimale communicatie op te zetten. Denk vooral aan nieuwe materialen uit afval voor de textiel, de inrichting van moestuinen, het opzetten van nieuwe voedselketens, het herontdekken van vergeten lokale ambachten (bier brouwen).

Deze ervaringen, gecombineerd met de aangeboden kennis en inzichten leiden aan het eind van de dag tot een innovatiekaart om tot een open community te komen. Daarin zijn de ervaringen vanuit de Food Safari's (zie box 5) ook verwerkt.

De kernpunten zijn:

- De gemeenschappelijke ervaring van de dag: het elkaar ontmoeten motiveert en levert ook nieuwe contacten op. Goed dat kennis uitgewisseld wordt;
- Het succes van de community is de balans tussen 'halen' ('wat is de opbrengst voor mij') en 'brengen' ('wat kan ik inbrengen'). Een effectieve voedsel community levert nut én betekenis op;
- De community moet ruimte bieden voor een hybride structuur waarin klein/groot, ambacht/technologie, burgers/ondernemers, start-ups/gevestigd, creativiteit/wetenschap kunnen samengaan;
- De open community werkt samen met in aantal toenemende Living Labs (co-creatie 2.0), waarin kunstenaars, studenten en bewoners betrokken zijn.
- Bij gevestigde organisaties op het gebied van voedselproductie en -consumptie vindt momenteel een verandering van mindset plaats met als kernwoorden circulaire economie en interdisciplinaire samenwerking. De open lokale community kan een gezamenlijke innovatie-agenda opzetten om tot een nieuwe mindset voor duurzaam voedsel te komen.
- Utrecht of Midden Nederland mag best een groot verhaal neerzetten dat stimulerend is voor alle betrokkenen. Bijvoorbeeld de ambitie als de meest toonaangevende regio: Utrecht Healthy Living Area (UHLA).

De volgende stap zal zijn dat de Rabobank Utrecht

enkele partijen (UU, gemeente, EBU) zal uitnodigen om het perspectief van een open community verder inhoud en vorm te geven. Alle deelnemers willen graag betrokken worden bij het initiatief.

Nee een hittegolf is het deze dag niet geworden. Een koufrontje en een paar regendruppels verhinderden dit. Maar de weersverwachting omtrent het opzetten van een open voedsel community is in ieder geval geheel in lijn van het weer van de afgelopen dagen: zonnig!

Met medewerking van:

Anne Kloek (Geertje's Hoeve), **Anne Marie Gout** (gemeente Utrecht), **Annelize Lambers** (Utrecht Natuurlijk), **Erik de Bakker** (WUR), **Jan-Willem van der Schans** (WUR), **Jeen Nijboer** (Rabobank), **Jelle van der Weijde** (EBU), **Maarten van Deursen** (Utrecht Natuurlijk), **Martijn Rijkse** (Rabobank Utrecht), **René Kwant** (UU), **Vasco Klarenbeek** (Rabobank Utrecht)

Box 5 – Food Safari's naar Steede Hoge Woerd, Leidsche Rijn en Geertje's Hoeve, Haarzuilens. Hoe ziet de voedselpraktijk er op de werkvloer uit? De groep deelnemers splitst zich in twee groepen en bezoeken respectievelijk de educatieve moes- en dierentuin van Stede Hoge Woerd in de vinexwijk Leidsche Rijn en onderdeel van de Stichting Utrecht Natuurlijk, en Geertje's Hoeve, een locatie die het ondernemerschap van het boerenleven dichterbij de burgers brengt. Juf Annelize Lambers neemt de groep van de zomerschool mee naar stukjes moestuin waar klas 6 zojuist groente plukt voor de zelf te maken groentesoep. Deze activiteit illustreert de missie van het educatief werk: de kinderen op een bewuste maar aantrekkelijke manier dichterbij het zaaïen, onkruid wieden, oogsten en eten van gezond voedsel brengen. De tuin heeft ook andere deelnemers: families die een moestuinplekje beheren, deelnemers aan een moestuincursus en vrijwilligers die helpen bij het onderhoud aan de tuin. Binnen een groter verband gaat de tuin een samenwerking aan met de scholen in de eigen omgeving. Deze scholen kunnen inschrijven voor diverse activiteiten en/of lesboxen voor eigen activiteiten afnemen. In het nagesprek staat vooral de noodzaak van dit soort educatief werk centraal. De kinderen nemen hun ervaringen mee naar huis en zelfs een eigen gekweekte krop sla kan thuis voor gesprekken leiden over gezond voedsel. Helaas: niet ieder kind van de basisschool komt op deze wijze in aanmerking met voedsel. Dat zou een belangrijk punt voor de open community kunnen zijn! De tweede groep wordt verwelkomd door boerin-ondernemer Anne Kloek. Een boerin van begin dertig die samen met haar man een geiten-boerderij runt aan de uiterste noordkant van Leidsche Rijn. Wat opvalt is de onwaarschijnlijke energie – ondanks deze zeer warme dag – waarmee zij ons het bedrijf laat zien. En even onwaarschijnlijk is het feit dat zij dit bedrijf in amper vier jaar heeft neergezet, compleet met renovatie, verplaatsen, slopen en nieuwbouw

van meerdere gebouwen, de opbouw en huisvesting van een veestapel van voornamelijk melkgeiten maar ook varkens en kippen, de realisatie van een kaasmakerij met kaasopslag, een boerderij-winkel, een pannenkoeken-restaurant met buitenterras en met inmiddels 45 mensen in dienst. Een economisch gezond bedrijf dat dagelijks bezoekers verwelkomt die overigens ten dele uit de directe omgeving komen.

In het nagesprek gaat het over de gedrevenheid van boer en boerin maar ook over hun missie om om mensen op een laagdrempelige wijze kennis te laten maken met agrarische dieren en eerlijke echte producten waardoor ze zich verbinden met de natuur en het hedendaagse boerenleven. Het opbouwen van terugkerende relaties heeft geen hoge prioriteit. Er wordt wel samengewerkt met bijvoorbeeld producenten van producten voor de boerderijwinkel of met Natuurmonumenten voor hergebruik van grond (maar die samenwerking heeft in de regel een zakelijke of zelfs reglementaire grondslag). Een belangrijk dilemma bij het fokken van geiten is dat de bokjes – statistisch nu eenmaal zo’n 50% – geen melk produceren en derhalve tot ‘overschot’ behoren maar dat sommige bezoekers dit verhaal moeilijk accepteren, laat staan dat zij over gaan tot consumptie van geitenvlees.

8. Artistieke interventies en crossovers Dag 5

(22 juni 2017)

Lokatie: Provinciehuis, Archimedeslaan
Adoptie: Provincie Utrecht

De achterkant van artistieke interventies

We zien de kunstenaar actief optreden - onverwachts, onregelend wellicht, voor een kort moment of in een langdurig proces – altijd autonoom en op vernieuwing gericht. Deze voorkant bereikt het publiek en de opdrachtgever. De achterkant is het domein van de overweging, het hoe, de organisatie, de relatie met andere actoren en ook van de onzekerheid over het effect. Die achterkant, die nauwelijks gekend wordt, staat centraal op de bijeenkomst van de zomerschool, de vijfde en afsluitende dag. Het is een voortzetting van het al enkele jaren geleden ingezette provinciaal beleid om uitdrukkelijk kunstenaars in te schakelen bij transitie van belangrijke werkgebieden: cultureel erfgoed, regionale gebiedsontwikkeling en ook en vooral bij energie en duurzaamheid. Het gaat hier niet om de snelle artistieke impulsen om het denken en doen vlot te trekken maar om artistieke impulsen die een langlopende houdbaarheid hebben. Een belangrijk motief voor de provincie is volgens **Brett Bannink**, beleidsmedewerker cultuur, om op creatieve manieren te kunnen omgaan met complexe processen die meerdere beleidssectoren raken. Een aanpak die terug te vinden is in zogenaamde transitielabs die onder andere door provinciaal strategisch adviseur en promotie-

onderzoeker **Harm van den Heiligenberg** zijn opgezet. Deze labs richten zich op burgerinitiatieven op het gebied van duurzaamheid en vullen met behulp van interveniërende kunstenaars het ‘middengebied’ tussen centrale strategieën en bottom-up projecten.

Harm van den Heiligenberg ziet een aantal problemen dat een optimaal middengebied in de weg staat: financiering, gevestigde belangen, bestaande wet- en regelgeving en gebrek aan kennis. Door de transitielabs wil men meer inzicht in deze problemen krijgen en welke oplossingsrichtingen geboden kunnen worden, mogelijk anderszins op weg naar een regionaal platform voor kennisdeling.

Hij telde in de provincie Utrecht maar liefst meer dan 120 stadslandbouw initiatieven en ruim 50 energie initiatieven

Naar zijn waarneming vallen de volgende kenmerken op wat creatieve interventies door kunstenaars betreft:

- oorspronkelijk denken;
- verbeeldingskracht;
- vormgeving/design;
- bottom-up empowerment;
- onafhankelijk (rebels) optreden.

Uit zijn onderzoek blijkt onder meer dat persoonlijke leiderschap bij buurtinitiatieven (risico nemen, durven falen, de stap durven zetten) van belang is. Ook speelt daarbij de behoefte aan experimenteeruimte in een lerende omgeving.

Voor kunstenaar **Melle Smets**, samen met ontwerper **Cynthia Hathaway**, bedenker van het *Department of Search* dat actief is op het breukvlak kunst en wetenschap, gaat het vooral om verbeeldingskracht om doorbraken in transitie te realiseren en – in dit geval – samenwerking met wetenschappers. In het Utrecht Science Park (USP) in de Uithof laat hij en de 12 meewerkende kunstenaars zien hoe vanuit een artistieke praktijk verbindingen kunnen worden aangegaan tussen kunstenaars en deze wetenschappers. Deze *Foot Print Campus* geldt niet als eenrichtingsverkeer op het terrein van duurzaamheid want ook wetenschappers kunnen kunstenaars een spiegel voorhouden. Centraal staat het woord experiment dat gemeenschappelijk wordt uitgevoerd. Ook hier wordt het woord zoektochten gebruikt zoals dat ook tijdens de eerste dag van de zomerschool naar voren kwam. Weet waar je bent! Is voor Melle van groot belang bij het starten van zijn projecten. Om zijn artistieke ideeën te kunnen integreren in de omgeving volgt hij de stappen van een Action Research Cycle: Opstellen van een actieplan, betrokkenheid en draagvlak organiseren, goed zien wat gebeurt en reflecteren op de resultaten, terugkoppeling naar het oorspronkelijke plan en eventueel bijstellen, etc. In het proces waren er veel ontmoetingen met REsearch departementen hetgeen hem bracht tot de oprichting van een Department of Search waarin de zoektochten centraal staan. De volgende stap was het onderzoek naar de niet gebruikte open ruimten van de Uithof. Met onder andere hoveniers, die reuze vruchten en groenten kweken, kregen de ruimten een eigen betekenis, ook op de momenten dat kunstenaars, studenten en medewerkers van deze producten soep kookten voor de verschillende restaurants. De verschillende interventies

leiden tot de Zero Footprint Campus, waarin kunst en wetenschap werken aan een betere toekomst. De installatie *Methode Kunstenaar* in juni 2017 - met als titel 'Dit leidt tot niets' - van de 12 kunstenaars is het voorlopige sluitstuk van deze interventie.

Bioloog en creatief onderzoeker **Roland van Dierendonck** intervenueert in de vierhoek kunst, wetenschap, technologie en educatie. Zijn interventies als kunstenaar en onderzoeker plaatsen bestaande situaties, opvattingen en onderzoeksresultaten in onverwachte daglichten en perspectieven, vaak met de biologie als vertrekpunt. Roland heeft onder meer projecten verzorgt bij Waag Society, de HKU en studium generale programma's van universiteiten. Roland is momenteel artist in residence bij de Metaal Kathedraal waar hij ook creatieve inspiratiesessies geeft – met accent op beeldvorming en conceptontwikkeling - voor deelnemers aan duurzame (buurt)initiatieven. De centrale vraag is hoe kunst kan helpen bij het maken van statements en hoe ze duurzame transities in de maatschappij kunnen aanwakkeren (Duic, 15/6/17).

Box 6 – Artistieke interventie in de openbare ruimte: Een meter park te huur

Simone Schuffelen is student aan de kunstacademie van Zuyd Hogeschool. Een multitalent op het gebied van beeldende kunst en performance. Karel Janssen, conservator A2-innovatie van het Cartesius Museum, introduceert het project Waldedckpark. In dit park is ooit een bronzen beeldje gestolen en vormt nu de uitdaging voor aankomende kunstenaars om de plek op te vullen. Simone is de achtste student op rij om een artistieke interventie in de openbare ruimte te realiseren. Simone licht haar project tijdens de vijfde dag van de zomerschool toe. Ze bekijkt het gedrag van de bezoekers in de openbare ruimte en noteert hun gedragingen. Ze komt op het idee om op de plek van het verdwenen beeldje tijdelijk een m2 te verhuren aan de bezoekers van het park. Van belang vindt ze het spel dat zo met de bezoekers gespeeld wordt. Zo drukken de bezoekers een eigen stempel op de lege plek. Ze neemt de rol van makelaars aan om in contact te komen met potentiële huurders. Op deze wijze ontstaat een serieuze en professionele relatie met het publiek hetgeen zij vanuit haar positie 'infiltreren in het alledaagse' noemt. De plaatselijke pers besteedt ruim aandacht aan haar interventie en de eerste meters worden al snel verhuurd. De namen komen op een bord te staan en op de website kunnen de bezoekers invulling geven aan hun eigen meter. De betaling wordt per meter gevormd door een gift aan de kunstenaar van € 25,-.

In de middag maken de deelnemers een wandeling langs installaties van de 12 kunstenaars van het Department of Search op de Uithof waar de USP gevestigd is. De deelnemers staan onder meer stil bij de installatie van kunstenaar **Arne Hendrik**. Hij heeft zich de basale taal van celbiologen en economen eigen ge-

maakt. Beide wetenschappers gaan uit van groei. Groei te zien als een verlamdend, diepmenselijk verlagen. De celbiologen brengen minuscuul de groei in beeld en proberen greep te krijgen op processen als kanker. Groei moet beperkt worden. Economen hanteren globale modellen om groei te analyseren en vooral te stimuleren. Een groei die ook grote negatieve gevolgen kan hebben, bijvoorbeeld voor de natuur. Hoe is economische groei te zien in de vorm van een kanker? Bezoekers staan voor zijn installatie op een door hem in het gras aangelegde asfaltsplitsing: zo zet groei door in onze moderne wereld. Kijk naar de routes om de doorwerking van groei te doorgronden. Even later bouwen de deelnemers op het terrein van zijn installatie gezamenlijk aan een kunstwerk gevormd door grote plukken purschuim (een integrale stof die onmiddellijk ontstaat na samenvoeging van twee componenten).

Welk opvallend beeld ten opzichte van wat we al weten doemt op aan het einde van de vijfde en laatste dag van de zomerschool?

We letten daarbij vooral op het centrale issue van samenwerking, gevoed door de opmerkingen van de deelnemers tijdens of na de presentaties:

- De betrokkenheid van kunstenaars wordt gevoed door een zeer diverse kunstpraktijk van deze kunstenaars. De kunstenaars behouden hun individuele, artistieke insteek waar weten deze te combineren met een collectief doel. Dit is het geval als kunstenaars leiding geven aan een collectieve interventie. Bij individueel opererende kunstenaars gaat het vooral om hun specifiek profiel dat de interventie voedt. Bij grootschalige processen zal de opdrachtgever zich bewust moeten zijn dat een collectieve kunstorganisatie wordt opgetuigd hetgeen ook financiële gevolgen heeft;
- Wanneer de artistieke interventies gepaard gaat met omvattend research dan zal de samenwerking met onderzoekers en professionals van de stakeholders uitdrukkelijk aan de orde moeten zijn. Met aandacht voor een lerende omgeving en gezamenlijk leiderschap;
- Grootschalige interventies zijn sterk artistiek gedreven programma's die in tijd en ruimte bestaande verhoudingen overstijgen. De impact op de organisaties die het programma mogelijk maken is groot omdat de bestaande verhoudingen aan het schuiven raken. Dergelijke, artistieke programma's – bijvoorbeeld ontstaan in het USP – verlangen een diepgaande evaluatie, mede vanwege het maatschappelijk belang van deze programma's, qua samenwerking en qua impact.

Met medewerking van:

Brett Bannink (provincie Utrecht), **Ella Derksen** (Embedded Art), **Harm van den Heiligenberg** (provincie Utrecht), **Karel Janssen** (conservator Cartesius Museum), **Melle Smets** (Department of Search), **Pim Rooymans** (Go APE!), **Roland van Dierendonck** (kunstenaar/onderzoeker), **Simone Schuffelen** (Zuyd Hogeschool).

Box 7 – Meer over artistieke interventies

Artistieke interventies doorbreken het gangbare en geven de mogelijkheid om creatief op een ander been te worden gezet.

Voorafgaand aan de ochtendprogramma's van de Zomerschool vond een 'light' versie van de artistieke interventie plaats met een zogenaamde 'Impulskaat'. Op deze kaart stond een opdracht waaraan de deelnemers uitsluitend door samenwerking uitvoering mochten geven. Opdrachten in de strekking van 'Vanuit het perspectief van een paprika vind ik het belangrijk dat het vanmorgen gaat over...' prikkelde de deelnemers om via 'de rechter hersenhelft' – associerend, improviserend, ruim denkend – met elkaar van gedachten te wisselen. Daarmee dienden de impulskarten een tweeledig doel: creatieve associatie die de deelnemers ruimer openstelt voor deelname aan het programma en anderzijds om in ernst de inhoud van het programma van impulsen te voorzien. De moderator heeft vervolgens tijdens het ochtendprogramma selectief gebruik gemaakt van de ingevulde kaarten.

De werkelijk onderbrekende artistieke interventies werden uitgevoerd door de professionele theatermakers Thijs van Elten en Simon Haazen. Zij hadden voor hun interventie ieder een eigen benadering, gekoppeld aan hun eigen professionele focus en methodiek. Soms is gekozen om bij de inleiding voorafgaand aan het inhoudelijk programma te wijzen op 'de mogelijkheid' dat een artistieke interventie zou plaatsvinden, maar ook is dit soms niet vooraf aangekondigd. Opmerkelijk is dat bij een 'waarschuwing vooraf' de deelnemers min of meer geconditioneerd de interventie accepteerden als een verrassende onderbreking, terwijl bij de onaangekondigde interventie sommige deelnemers met duidelijk ongemak reageerden.

Er is onvoldoende vergelijk om hieruit algemene conclusies te kunnen trekken maar het lijkt gerechtvaardigd om vast te stellen dat de doelstelling – het gangbare doorbreken en de mogelijkheid geven om creatief op een ander been te worden gezet – in alle gevallen heeft gewerkt.

9. Observaties op weg naar de toekomst van samenwerking

We nemen afstand van de dynamiek van deze in alle opzichte succesvolle zomerschool De Samenwerkplaats.

Aan het slot van dit reflectieverlag brengen we enkele ontwikkelingen samen die we formuleren in de vorm van observaties op weg naar de toekomst. Het is een deel van het 'halen' door de adoptieorganisaties en deelnemers. En het is mede een reactie op hun 'brengen'.

• Sluit de deuren van de collegezaal: co-creatie van kennis vindt in de commons plaats

Utrecht telt ruim 66.000 studenten die deelnemen aan het hoger onderwijs. Deze studenten volgen colleges in tribunezalen met de docent als orator. Maar: de actuele kennis is te vinden op internet en nieuwe kennis ligt op straat, in de buurten en wijken. Te zien als de nieuwe commons (vrij naar Louis Volont). Actieve studentencollectieven zijn daar te vinden om met hun teachpreneur (Peter Linde) via action learning wijzer te worden. MA studenten Crossover Creativity aan de HKU doorbreken (de eigen) grenzen en leveren een bijdrage aan de oplossing van urgente maatschappelijke problemen. Gezamenlijke zoektochten betreffen experimenten met nieuwe functies en rollen. Co-creatie van kennis bottom-up is het credo. Het dominante handboek, het centrale curriculum en het massale tentamen kunnen naar het historisch archief. Heeft Utrecht de ambitie om in samenwerking met elkaar de onderwijsvernieuwer van Nederland te zijn? En heel praktisch: er zijn voorbeelden voor handen zoals de Zomerschool heeft laten zien.

• Organisaties zonder een netwerk van externe allianties én afwezig in de 'middle ground' zullen nauwelijks overleven

Niet de individuele organisatie vormt het denkkader voor toekomstgericht management maar de partnerschappen die deze organisatie is aangegaan met andere organisaties. Daarbij krijgen deze netwerken en ketens een hybride karakter (Jan-Willem van der Schans). Een hybriditeit die nieuwe samenwerkingsvormen mogelijk maakt. Bijvoorbeeld: een wereldspeler (Rabobank) die op lokaal niveau het bewustzijn versterkt omtrent het voeden van de 9 miljard mensen in 2050. En daartoe samenwerking zoekt met ongelijksoortige organisaties (ondernemers, maatschappelijke initiatieven, universiteiten, buurtgroepen en lokale overheden). Een stedelijke maatschappelijke instelling (SWK030) die het kennisniveau van de sector creatieve huisvesting wil optimaliseren door een driehoek te vormen van kunst, vastgoed en gemeentelijk beleid. Wie als projectontwikkelaar of eigenaar denkt op eigen kracht tot maatschappelijke meerwaarde te komen heeft het nakijken.

Met een strategie om zich ook als 'midden-organisatie' (Erik de Bakker, Harm van den Heiligenberg) te kunnen ontwikkelen, gebruikmakend van de kansen die een nieuw, op diversiteit gebaseerd organisatiebelevingswustzijn biedt.

• **Het collectief organisatievermogen van de creatieven verkeert nog in een ontwikkelfase**

Onze kennis omtrent artistieke interventies bevindt zich nog volop in de ontwikkelfase, voorbij de start- en pioniersfase maar nog niet toe aan een gevestigde productiefase. In de ontwikkelfase moeten we ook aandacht besteden aan het samenwerken in crossovers. Om de eigen werkomstandigheden te verbeteren (dag 1) maar vooral om de artistieke interventies binnen complexe situaties naar een hoger plan te tillen. Casco experimenteert met de commons en het Departement of Search formeert een groep kunstenaars voor een gezamenlijke zoektocht waarbij ook wetenschappers worden ingeschakeld.

In andere situaties zoals besproken in de zomerschool gaat het nog vaak om de individuele kunstpraktijk met openingen naar samenwerkingspraktijken. Het organisatievermogen van de sector zal toenemen als vanaf het begin de vraag naar coöperatieve vormen van samenwerking (SMart) op tafel ligt en daadwerkelijk opgepakt wordt. Zo kan naast verbeeldingskracht gewerkt worden aan verbeeldingsmacht. Transitielabs (provincie Utrecht) moeten dit mogelijk maken.

• **Gemeentelijk beleid openbreken in maart 2018**

In het stedelijk spel van samenwerken waartoe de zomerschool wil bijdragen, staat het Utrechts gemeentelijk beleid niet op afstand. Hoewel praktijken zijn te noemen waar de samenwerkingsgedachte nog niet of nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen (afdeling Cultuur) zien we ook voorbeelden waar project- en beleidsambtenaren een actieve rol spelen om tot gezamenlijke successen te komen (wijkbureaus, makelij, vluchtelingenwerk). Tijdens de hearing van de derde dag is gepleit om flinke stappen vooruit te zetten als het gaat om de gemeentelijke organisatie. Gemeentelijk beleid kan worden opengeboken door vrije ruimte voor ambtelijke medewerkers te scheppen. Deze ruimte te gebruiken voor improvisatie en experimenten hoe effectief kan worden samengewerkt. De ambtelijke, verticale hiërarchie moet dan plaatsmaken voor een horizontale netwerkstructuur die dienstverlenend is aan de samenwerking van burgers, instellingen en bedrijven.

In het coalitieakkoord na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2018 kunnen de betreffende partijen hierover afspraken maken. En dan tegelijkertijd afspraken maken over een meer gecoördineerde samenwerking op het gebied van vluchtelingenwerk, creatieve huisvesting en de relatie stad-platteland (derde dag).

• **Dezelfde taal**

Taal, is een terugkerend thema gebleken tijdens alle dagen van de Zomerschool. Enkele uitspraken: 'de juiste taal spreken', 'getuned zijn', 'woorden Vermicelli', 'toervermen'. Taal kan een barrière zijn wanneer onderling vanuit verschillende sociale, culturele of professionele achtergronden met elkaar gesproken wordt. Onderlinge communicatie verwijst naar achtergronden waarin we verschillen; geduld en begrip hiervoor zijn noodzakelijk en zeker bij samenwerking is verstaan én begrijpen een cruciale factor. 'Elkaars taal kunnen spreken' is daarom regelmatig te horen in de zoektocht naar fundamentele kwaliteiten voor succesvolle samenwerking.

Maar ook taal als ééndimensionaal gereedschap is genoemd. In tegenstelling tot de meer-dimensionale kracht van de beeld-taal die door kunstenaars en ontwerpers wordt gebruikt. Bij crossovers is beslist een belangrijke rol weggelegd voor de creatief professionals om bij te dragen aan overbrugging en begrijpen. Een sympathieke variant die tijdens de Zomerschool tevoorschijn kwam is de 'Chief Listening Officer (CLO)' die men op sommige plaatsen in de zorg zou hebben.

• **Fysieke ontmoetingen**

De overtreffende trap voor taal is de fysieke ontmoeting. Directe nabijheid, fysiek contact, is net als taal tijdens alle dagen van de Zomerschool genoemd, zowel expliciet als impliciet. Technologie stelt ons makkelijk in staat om op afstand te communiceren maar de bijzondere kwaliteiten van de fysieke ontmoeting met alle varianten van ook non-verbale communicatie zijn van grote waarde bij succesvolle samenwerking. Juist vanwege de 'meertalige' culturele, sociale en professionele achtergronden is fysiek samenkomen effectief om tot betere onderlinge afstemming te komen.

Tijdens de Zomerschool zijn veel varianten voorbijgekomen die aan de fysieke ontmoeting refereren, zoals de waarde van 'een netwerk', 'samen het individuele versterken', 'de achterliggende waarde van een restaurant of koffieautomaat', 'speelruimte', 'platform'. Een aanbeveling die tijdens de Zomerschool naar voren werd gebracht is om ontmoetingen vooral als 'evenement' te blijven zien en zo weg te blijven van het voorspelbare en systematische. In de kern raakt dit de filosofie van De Samenwerkplaats waar bewust is gekozen voor een nomadisch 'event' en waarbij vooraf rekening is gehouden met een wisselende groep deelnemers.

Box 8 – EBU seminar De Simme Stad op orde?

In een Slimme Stad worden data-gestuurde beslissingen genomen. De technologische vernieuwingen brengen een hoeveelheid data tezamen die bijdragen aan een optimale welvaart en welzijn in de stad. Een flexibele, resultaatgerichte mobiliteit, een doelgerichte en efficiënte bestemming van publieke voorzieningen, het snel anticiperen op onveilige situaties, dit alles en ook nog tegelijkertijd is mogelijk in de Slimme Stad. Maar er zijn hobbels die een realisering van het concept in de weg staan. Er is onvoldoende privacy-bescherming, het eigenaarschap van de verzamelde data is niet duidelijk, is het een top-down beleidsconcept of spelen burgerinitiatieven ook een rol?

Het EBU-seminar neemt samen met de Zomerschool van het Cartesius Museum de handschoen op om een baanbrekend seminar te organiseren met het oog op een effectief handelingsrepertoire voorbij de tegenstellingen die nu de boven- toon voeren. Zo'n Utrechts handelingsrepertoire brengt een stedelijk 'privacy-statuu' voort dat de burger beschermt tegen ondoorzichtig of on-eigenlijk gebruik van zijn data. Een statuut dat gebaseerd is op een samenwerking tussen alle betrokken partijen. Ook wordt het eigenaar-

schap benoemd van de data: bij de stedeling zelf. En dit eigenaarschap houdt in dat de eigenaar zelf - samen met anderen - sturing geeft aan het gebruik van de data. Deze stedeling kan zijn data overdragen aan bijvoorbeeld een onafhankelijke 'data board'. Dit handelingsrepertoire is inclusief en veronderstelt dat permanent gewerkt wordt aan de competenties die mensen eigen maken om volwaardig in de Slimme Stad te kunnen functioneren. De Slimme Stad is voorts een uitnodiging aan kunstenaars en ontwerpers om hun verbeeldingskracht in te zetten om de samenwerking bij deze vraagstukken tot hun recht te laten komen.

Het EBU-seminar moest tijdens de week van de Zomerschool uitgesteld worden. Er is een nieuwe datum afgesproken: **Woensdag 27 september 2017, locatie SensorLab CleverFranke, Plompstorengracht 4 Utrecht. Inloop 19.30 uur, start seminar 20.00. Einde 22.00, plus informele nazit.** Inleiders: Marleen Stikker (Waag Society), Heerd Jan Hoogeveen (EBU) en Gert Franke (CleverFranke). (Deelname aan het seminar op uitnodiging. Belangstelling? Stuur een email naar zomerschool@cartesiusmuseum.nl)

Een beknopt verslag van het seminar zal worden opgenomen in de downloads op de website van het Cartesius Museum (www.cartesiusmuseum.org/Zomerschool2017).

Epiloog

Naast de vele positieve reacties ontvingen we ook een suggestie nu al de tweede editie van de Zomerschool in 2018 te plannen. Dit zullen we bespreken met de adoptieorganisaties. Wat het Cartesius Museum betreft liggen verschillende opties nog volledig open waarbij we qua kennis een stap verder willen doen ten opzichte van de eerste editie. Bijvoorbeeld: een centraal thema op het gebied van strategische allianties, verdieping ten opzichte van mogelijkheden van artistieke interventies, het aanboren van nieuwe crossovers op de werkgebieden als woningbouw, leegstand, (culturele) diversiteit, ICT, zakelijke dienstverlening, de kwaliteit van samenwerking tussen de steden, etc. Van belang is daarbij dat elke optie voorzien wordt van een voortraject waarin analyse leidt tot specifieke thema's.

Intussen blijven de doekwanden van de nomadische tenten van het Cartesius Museum opgerold en verwelkomen we elke uitnodiging om de betekenis van samenwerkplaatsen te verdiepen en verder uit te dragen.

zomerschool@cartesiusmuseum.nl

Van de leestafel

Cartesius Museum (2014) **De Kracht van Doen** (informatiemap open dag), Utrecht: CAMU

Cartesius Museum (2015) **Evaluatierapportage Bezorginnovatie**, Utrecht: CAMU

Casco (2017). **Casco Art Institute: Working for the Commons** (tentoonstellingsgids), Utrecht: Casco

Stephen R. Covey (2014). **Het 3e alternatief. Het principe van creatieve samenwerking**, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Business Contact

Tine De Moor (2013). **De herontdekking van het Collectief**, in: Sampol, Gent: Sampol 2013/4

Yves L. Doz, Gary Hamel (1998). **Alliance Advantage. The Art of Creating Value through Partnering**. Boston: Harvard Business School Press.

Asrid Elburg (2016). **It's all about compassion** (dialogue), in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Nelly van der Geest (2014). **Creatief partnerschap. Evenwicht tussen creativiteit en samenwerking**, Amsterdam: IFTB

Nelly van der Geest (2016). **Tussen innig verenigd en verkeerd verbonden** (essay), Utrecht: HKU

Ine Gevers (2016). **Hacking Habitat. Art, technology and Social Change** (catalogus), Utrecht: Stichting Niet Normaal

Giep Hagoort (2012). **Over de relatie Artistieke verbeeldingskracht en Bedrijfsinnovatie** (onderzoeksverslag), Deventer/Utrecht: Kunstenlab/HKU

Giep Hagoort (2014). **De stille revolutie. Di It Yourself als het nieuwe culturele paradigma**, in: MMNieuws 2014/3

Giep Hagoort (2014). **Veel plannen Weinig uitvoering. Leerervaringen van creatieven uit het Utrechtse Cartesiusgebied over de gemiste urgentie van U2018** (onderzoeksverslag), Utrecht: CAMU University/ASOM

Giep Hagoort (2015). **Cooperate!** (Compact verslag werkconferentie 30 oktober 2014), Utrecht: SBP

Giep Hagoort (2016). **Cooperate. The Creative Normal**, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Giep Hagoort, Nelly van der Geest (2016). **Strategic partnerships on the dissecting table**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Giep Hagoort, Erik Uitebogaard (2017). **De Samenwerkplaats. Samenwerking door crossovers met kunst en cultuur** (reader zomerschool 2017), Utrecht: CAMU

Harm van den Heiligenberg (2016). **Imagine a better future. About the contribution to sustainability by creative people in middle ground sessions**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

John Huige (red.) (2006). **Stad zoekt Boer. Internovatieprogramma Stad Platteland**, Utrecht: ASOM

Marion Jacobse (2015). **Eiland8. De Kracht van en Collectief**, Utrecht: Sophies Kunstprojecten

Karel Janssen (2016). **A journey of thousands miles begins with a single step**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Vera de Jong (2016). **Nodes of Creativity. Unlocking the potential of creative SME's by facilitating the soft infrastructure**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Vera de Jong, Paul van Amerom (2016). **The connected creative. How to educate future proof collaborative creative entrepreneurs**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Thera Jonker (2016). **Collaboration on the bigger picture**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Edwin Kaats, Wilfried Opheij (2014). **Leren samenwerken tussen organisaties. Allianties netwerken ketens partnerships**, Deventer: Vakmedianet

Jeannette Nijkamp (2016). **Counting on Creativity. The Creative Class as Antodote for Neighbourhood Decline. The case of Rotterdam** (PhD thesis), Rotterdam: Rotterdam University

Provincie Utrecht (2016). **Alles is nu. Cultuur- en erfgoednota 2016-2019**, Utrecht: Provincie Utrecht

Provincie Utrecht (2016). **Crossovers. A policy approach by the Province of Utrecht**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Rabobank Utrecht (2017). **Food-print Utrecht. Voedingspodium voor innovatie** (verslag), Utrecht: Rabobank Utrecht

Ken Robinson (2013). **Buiten de lijntjes. Herontdek je creativiteit**, Houten/Antwerpen: Spectrum

SMart (2016). **COOP** (jaarverslag 2015, vooruitzichten 2016), Brussel: SMart

SMart (zj). **Een denkkader voor een coöperatie in wording**. Brussel: SMart

Erik Spaans, Gemma van der Ploeg, Rolf Resink (2016). **Hoe richt je een zwerm? Een eenvoudige aanpak voor complexe vraagstukken**, Culemborg: Van Duuren Media

sSquare (2017). **sSquare** (brochure), Amsterdam: Practoraat Creatief Vakmanschap, ROC van Amsterdam

Erik Uitenbogaard (2014). **Doe het samen. Het Cartesius Museum als samenwerkplaats voor DIY**, in: MMNieuws 2014/3

Erik Uitenbogaard (2016). **The city as workplace for cooperation. Cartesius Museum: a showcase for Economy 3.0**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Erik Uitenbogaard, Rob Stolte (2015). **Actieve stedeling. Een zoektocht naar de stad als samenwerkplaats**, Utrecht: CAMU

Lieke van der Westen, Karin Blokzijl, Ariette van den Berg (2017). **Een bloeiende creatieve industrie in een levendige stad. De meerwaarde van creativiteit in gebiedsontwikkelingen in Utrecht**, Utrecht: Bureau Buiten

Peter Westenberg, **Cooperation on local level. How to stimulate cooperative ways of working by the municipalities**, in: Cooperate. The Creative Normal, Delft/Utrecht: Eburon/ASOM

Colofon

Organisatie en publicatie: Cartesius Museum
 Coördinatie, redactie en vormgeving: Erik Uitenbogaard, hoofdconservator
 Concept en eindredactie: Giep Hagoort, conservator cultureel ondernemerschap, ASOM
 Logistiek: Constance Uitenbogaard, Via Traiectum
 Ondersteuning: Gitte Geunes, Miranda Gosman, Annabella Rijksen en Lizzy Zonnenberg, studenten HKU KE
 Aftermovie: Florien Bakker, Chris van Beek, Armando van den Berg, Steyn Brand, Lars Douma, Sam Heegstra, Kyselka Winata, studenten HKU

www.cartesiusmuseum.org
 september 2017

Met dank aan:
 Alle deelnemers, adoptieorganisaties en het Initiatievenfonds van de Gemeente Utrecht.

Alle informatie zoals programma, reader, beeldmateriaal en audio-bestanden alsmede dit verslag zijn terug te vinden op onze website en grotendeels ook als download beschikbaar via: www.cartesiusmuseum.org/Zomerschool2017

ZOMERSCHOOL REFLECTIE

De reader van de Zomerschool 2017 is digitaal en kosteloos beschikbaar via de website: <http://www.cartesiusmuseum.org/Zomerschool2017>

Actieve Stedeling, de stad als samenwerkplaats is digitaal en kosteloos beschikbaar via de website: <http://www.cartesiusmuseum.org>